

Konzervatorsko-restauratorske intervencije u staroj gradskoj jezgri Dubrovnika nakon Domovinskog rata

Vijatović, Anja

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:625063>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-27**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

**Konzervatorsko - restauratorske intervencije u staroj
jezgri Dubrovnika nakon Domovinskog rata**

Anja Vijatović

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, docent

Komentor: dr. sc. Tanja Trška, docent

ZAGREB, 2019.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

Konzervatorsko - restauratorske intervencije u staroj jezgri Dubrovnika
nakon Domovinskog rata

Conservation - restoration interventions in the old center of the city of Dubrovnik
after the Homeland War

Anja Vijatović

SAŽETAK

Rad započinje kratkom povijesti, opisom nastanka i izgradnje grada Dubrovnika do 20. stoljeća. Detaljno su opisana oštećenja nastala tijekom rata 1991. i 1992. godine u staroj jezgri Dubrovnika. Naglasak je na restauratorskim i konzervatorskim intervencijama netom nakon razaranja i nakon završetka Domovinskog rata. Radovi na sanaciji, obnovi i zaštiti objekata podijeljeni su u šest skupina: privremena zaštita, preventivna zaštita, izrada dokumentacije, građevinska i konstrukcijska sanacija, sanacija kamene plastike i ostale arhitektonske opreme građevina, te ostali radovi. U obnovi nakon Domovinskog rata građevine spomeničke ili visoko ambijentalne vrijednosti obnovljene su tradicionalnim materijalima. Metode koje su se primjenjivale kod obnove temeljile su se na prethodnim studijama, istraživanjima i sondiranjima. Restauracija uključuje potpunu stručnu obradu, prije čega je potrebno izraditi odgovarajuću dokumentaciju. Izrađuje se popis prioriteta u obnovi koji se temelji na kriterijima. Utvrđeno je da se prilikom restauracije mora koristiti isti kamen uz primjenu nekoliko prihvaćenih metoda kao što su faksimili, tašeliranje i reversibil. Od završetka Domovinskog rata povećan je opseg aktivnosti obnove u povijesnoj jezgri Dubrovnika što je svakako put prema povratku gradu kao cjelini te njegovoj revalorizaciji, zaštiti i revitalizaciji.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Rad sadrži: 81 stranicu, 57 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Dubrovnik, Domovinski rat, konzerviranje, ratno razaranja, restauriranje

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Komentor: dr. sc. Tanja Trška, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači:

dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, redoviti profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Tanja Trška, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Franko Ćorić, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: 20.1.2017.

Datum predaje rada: rujan 2019.

Datum obrane rada: 30.9.2019.

Ocjena: odličan (5)

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Anja Vijatović, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Konzervatorstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odjelu za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom *Konzervatorsko – restauratorske intervencije u staroj jezgri Dubrovnika nakon Domovinskog rata* rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, rujan 2019.

Vlastoručni potpis

ZAHVALE

Na prvom mjestu zahvaljujem svom mentoru dr. sc. Franku Ćoriću i komentorici dr. sc. Tanji Trški na strpljenju i podršci, korisnim savjetima i sugestijama pri izradi ovog diplomskog rada.

Osobitu zahvalnost dugujem don Marinu Lučiću, rektoru Biskupijskog sjemeništa u Dubrovniku na velikodušnoj gostoljubivosti.

Zahvaljujem povjesničaru umjetnosti Ivanu Viđenu koji mi je svojim znanjem i savjetima nesebično pomagao za vrijeme mog boravka u Dubrovniku.

Također zahvaljujem prof. Kati Bagoje i prof. Miljenku Domijanu na njihovom doprinosu pri nastanku ovog rada.

Upućujem zahvalu voditeljici odjela za dokumentaciju kulturne baštine Jadranki Galiot Kovačić iz Ministarstva kulture koja mi je omogućila uvid u dokumentaciju.

Posebno zahvaljujem višem referentu za tehničku dokumentaciju Mariju Doršneru iz Zavoda za obnovu Dubrovnika koji mi je ustupio uvid u dokumentaciju vezanu uz poratno restauriranje stare jezgre Dubrovnika.

Jednaku zahvalnost upućujem konzervatorici Maris Šišević iz Konzervatorskog odjela u Dubrovniku koja mi je ustupila uvid u dokumentaciju.

Zahvaljujem se profesorima Škole primijenjene umjetnosti i dizajna u Zagrebu koji su mi tijekom srednjoškolskog obrazovanja usadili ljubav prema likovnoj umjetnosti i prema povijesti umjetnosti.

Veliku zahvalnost dugujem svim profesorima Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu te profesorima Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Odsjeka za povijest umjetnosti koji su svojim znanjem i radom doprinijeli mom obrazovanju.

Posebno zahvaljujem svojoj obitelji koja me je uvijek podržavala i upućivala na pravi put.

Zahvaljujem se svima koji su mi pomogli. Ispričavam se ako sam nekog zaboravila spomenuti jer to ne umanjuje moju zahvalnost prema njima.

SADRŽAJ

UVOD	7
1. POVIJEST DUBROVNIKA	8
2. ARHITEKTURA I URBANIZAM DUBROVNIKA	10
3. OŠTEĆENJA U DOMOVINSKOM RATU I POSLIJERATNE KONZERVATORSKO-RESTUARTORSKE INTERVENCIJE U STAROJ GRADSKOJ JEZGRI	21
3.1. SAKRALNI OBJEKTI	27
3.1.1 Franjevački samostan Male braće	28
3.1.2. Crkva Svetog Vlaha	42
3.2. STAMBENI OBJEKTI	49
3.2.1. Palača Festivala	50
3.3. KAMENA PLASTIKA	55
3.3.1. Velika Onofrijeva fontana	56
3.3.2. Mala Amerlingova fontana	60
3.4. STRADUN (PLACA)	62
3.5. KROVOVI	67
4. ZAKLJUČAK	71
5. IZVORI	73
5.1. Arhivski izvori	73
5.2. Internetski izvori	73
5.3. Razgovor	73
6. POPIS LITERATURE	74
7. POPIS ILUSTRACIJA	76
SUMMARY	81

UVOD

Tema ovog diplomskog rada vezana je uz staru jezgru grada Dubrovnika, njeno ratno razaranje i obnovu. Na krajnjem jugu Hrvatske na Jadranskoj obali smješten je grad Dubrovnik. Stara jezgra grada okružena je očuvanim zidinama i utverdama sa središnjom ulicom Stradun te uličicama i skalinadama. Od 1979. godine gradska jezgra Dubrovnika nalazi se na UNESCO-ovu popisu svjetske kulturne baštine prema kriterijima (I – remek djelo ljudske kreativnosti), (III – svjedočanstvo kulturne tradicije) i (IV – izvanredan primjer tipa arhitektonske cjeline).¹ Tijekom 1991. i 1992. godine u više navrata dogodilo se razorno bombardiranje Grada.

Rad je podijeljen u dva dijela. U prvom dijelu će se uz kratku povijest Dubrovnika opisati i arhitektura i urbanizam Dubrovnika do 20. stoljeća. Nadalje, biti će opisane povijesne okolnosti, izgradnja arhitektonskih objekata, ulica i trgova, te gradnja i obnova grada Dubrovnika nakon katastrofa koje su ga zadesile.

Drugi dio rada posvećen je razaranju stare jezgre Dubrovnika od strane agresora: pripadnika JNA i paravojnih snaga iz Srbije i Crne Gore. U ovom dijelu opisane su ratne štete na sakralnim i stambenim objektima, kamenoj plastici, glavnoj ulici Stradun i krovovima, te konzervatorsko – restauratorske intervencije na njima. Pokušat će se objasniti u sažetim ali temeljitim opisima kako je teklo restauriranje: Franjevačkog samostana Male braće, crkve sv. Vlaha, Palače Festivala, Velike Onofrijeve fontane, Amerlingove fontane, Straduna i krovova. Cilj ovog rada je prikazati povijest i sudbinu objekata unutar stare jezgre Dubrovnika i konzervatorsko – restauratorske metode te odrediti simbolično značenje i mjesto koje zauzimaju u poslijeratnoj obnovi grada Dubrovnika.

U radu je konzultirana referentna literatura vezana uz povijest grada i arhitektonskih objekata. Građa koja se nalazi u Zavodu za obnovu Dubrovnika, Konzervatorskom uredu u Dubrovniku, te u Ministarstvu kulture nezaobilazni je dio ovoga rada i na njoj se temelji drugo poglavlje.

¹ Old City of Dubrovnik, <https://whc.unesco.org/en/list/95/>, datum posjeta: 17. 9. 2019.

1. POVIJEST DUBROVNIKA

Na krajnjem jugu Hrvatske na Jadranskoj obali smješten je grad Dubrovnik. Postoji više legendi o nastanku grada. Jedna od legendi govori da povijest grada Dubrovnika počinje na temeljima propasti helenskog, a zatim rimskog grada Epidaura koji se nalazio na mjestu današnjeg Cavtata.² Prema nekim legendama Dubrovnik je osnovan prije 3. stoljeća na otočiću Laus.³

Ispod temelja današnje katedrale prilikom renoviranja nakon potresa 1979. godine nađeni su ostaci dviju prijašnjih crkava, one romaničke te starije, kasnoantičke/bizantske. Za romaničku crkvu se znalo od prije jer je ona srušena u velikom potresu 1667. godine, a druga je starija, datirana u 5. stoljeće.⁴ Dio dubrovačkih zidina datirano je u istom stoljeću. Prilikom ispitivanja tla ispod Straduna utvrđeno je da otočić Laus nije postojao jer Stradun nije nasip nego prirodna pješčana plaža.⁵

Prihvaćena je teorija da je Grad Dubrovnik (lat. *Ragusa*) osnovan u 7. stoljeću, kada su se Latini iz grada Epidauruma sklonili pred navalom Avara i Slavena na hrid Laus.⁶ Laus znači stijena. Slaveni koji su se naselili izgradili su naselje na južnim padinama brda Srđa, preko puta hridi i nazvali ga Dubrava. Dubrava znači šuma duba (hrasta). Ovu teoriju potvrđuju i novčići koji datiraju iz istog vremena, pronađeni pod malim mulom. Vremenom su se naselja povezivala, a u 11. stoljeću potpuno spojila nasuvši uski kanal koji je danas ulica Placa, tj. Stradun. Veliki požar 1296. godine uništio je cijeli novi dio i većinu starog grada.⁷ U 12. i 13. stoljeću grad su zaštitili obrambenim zidinama.⁸

Dubrovačka nadbiskupija i metropolija osnovana je krajem 10. stoljeća.⁹ Od 1205. godine vrhovna vlast u Dubrovačkoj Republici¹⁰ prešla je od Bizanta na Mletačku Republiku. Pod mletačkom vlasti Dubrovnik je sačuvao unutarnju autonomiju. Birao je Malo i Veliko vijeće, Senat, a 1272. godine je dobio i statut.¹¹ Zakon je važio za sve i pod jednakim uvjetima. Na čelu svoje države imao je kneza kojeg su birali građani.

² Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 23.

³ Usp. L. Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1955., str. 9.

⁴ K. Horvat-Levaj, *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, Dubrovnik – Zagreb, 2014., str. 481.

⁵ <http://www.meetdubrovnik.com/hr/dubrovnik-povijest/osnivanje-republika-laus-ragusa.html>

⁶ Usp. A. Travirka, *Dubrovnik*, Zadar, 2005. str. 12.

⁷ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 295.

⁸ Usp. L. Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, 1955., str. 20.

⁹ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 38.

¹⁰ *Dubrovačka Republika osnovana je 1358., te je sve do 1808. godine imala status neovisne države.*

¹¹ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 23.

Teritorij Republike je poznat po tome što je od 1358. do 1808. godine bio neovisna država Dubrovačka Republika. U 16. stoljeću je Dubrovačka Republika doživjela svoj procvat zahvaljujući trgovini i pomorstvu. Razvila je trgovinu na cijelom području Osmanskog Carstva jer je polovicom 15. stoljeća potpisala ugovor s Osmanskim Carstvom i postala jedna od njihovih vazalnih država. Tim ugovorom Osmansko Carstvo je osiguralo Republici slobodnu trgovinu, povoljne carine, monopol na prodaju dubrovačke soli i monopol dubrovačke luke na međunarodni trgovački promet, itd. Zauzvrat je Dubrovačka Republika plaćala sultanu harač od 12 500 zlatnika godišnje sve do kraja 17. stoljeća, a od početka 18. stoljeća isti iznos svake treće godine.¹²

Dubrovnik je imao svoju zastavu, grb i vojsku. Zastava je imala natpis *Libertas* što je latinska riječ za slobodu. Riječ „libertas“ bila je slogan i simbol Dubrovačke Republike koja je 1418. donijela odluku o zabrani ropstva.¹³

Slika 1. Grb Dubrovačke Republike

Od početka 15. stoljeća nikada nisu ratovali što govori o umješnosti dubrovačke diplomacije.¹⁴ Imali su dobre odnose sa cijelim svijetom.

Krajem siječnja 1808. godine Napoleon je donio akt o ukidanju Dubrovačke Republike. Dubrovačka Republika je nestala zauvijek. Nakon toga je grad kratko bio pod francuskom upravom.¹⁵ Odlukom Bečkog kongresa 1815. godine područje nekadašnje Republike pripalo je Habsburškoj Monarhiji.¹⁶ Nakon Prvog svjetskog rata raspadom Habsburške Monarhije, Dubrovnik je zajedno s cijelom Hrvatskom postao dio Države Slovenaca, Hrvata i Srba koja je 1. prosinca 1918. godine postala Kraljevina SHS, te 1929. godine Kraljevina Jugoslavija.¹⁷ Godine 1941. Dubrovnik je pripao Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, te 1944. godine

¹² Usp. V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*, Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik 2006, str. 444.

¹³ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 130.

¹⁴ Usp. A. Travika, *Dubrovnik*, Zadar, 2005. str. 18.

¹⁵ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 411.

¹⁶ Usp. Isto, str. 418.

¹⁷ Usp. Isto, str. 428.

komunističkoj Jugoslaviji.¹⁸ Proglašenjem neovisnosti 1990. godine Dubrovnik je u sastavu Republike Hrvatske.¹⁹

Dubrovnik se nalazi na seizmički osjetljivom području i bio je višestruko izložen jakim potresima i požarima koji su nakon njih uslijedili. Najrazorniji potres u kojem je grad unutar zidina gotovo potpuno srušen dogodio se 1667. godine.²⁰ U tom potresu poginulo je više od polovice njegovih stanovnika. Dubrovnik je više puta u svojoj povijesti doživio teža razaranja nakon čega su bile potrebne obnove.

Slika 2. Stara jezgra grada Dubrovnika

2. ARHITEKTURA I URBANIZAM DUBROVNIKA

Na malom hridinastom otočiću, zasutom morskom rukavcu koji je dijelio otočić od kopna i na obronku brda Srđa, razvio se današnji Dubrovnik zaokružen monumentalnim zidinama. Utemeljili su ga bjegunci iz Epidaura (današnjeg Cavtata) koji je porušen u 7. stoljeću pod najezdom Avara i Slavena. Jedan dio stanovnika se naselio na mali hridinasti otočić Laus i formiralo malo naselje koje se razvijalo i postalo dio današnjeg Dubrovnika.²¹ To naselje je u početku bilo utvrđeno suhozidima od naslaganog kamena i drva, a krajem 8. stoljeća građeno u vapnu i kamenu.

Karakteristike urbanizma grada Dubrovnika su štedljivost i suzdržljivost, odmjerjenost i jednostavnost. Urbanistički stilovi su otmjeni i izražavaju dobar osjećaj za monumentalnost i

¹⁸ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 429.

¹⁹ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 432.

²⁰ Usp. L. Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1955., str. 192.

²¹ Usp. L. Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, 1955., str. 11.

proporciju. Dvor, crkve i palače znalački su smještene na dominantnim mjestima. Gradske utvrde su po svojoj masi najmonumentalnije, jer su bile garancija za slobodu Republike. Kako se grad naseljavao tako se širio i širile su se utvrde. Graditelji su iskoristili tvrdo tlo i oblike pećina kao mogućnost obrane. Sačuvan je kontakt s morem. U tijelo grada uklopljene su morske uvale, formirane su luke i šetališta. Gradnja se prilagođavala prirodi i sačuvalo se mjerilo čovjeka.²² Težilo se osjećaju proporcije koje je vidljivo u skoro geometrijskoj raspodjeli grada. Dubrovnik je grad u čijem su središtu bili čovjek i gradska zajednica. Veliko vijeće je kontroliralo izgradnju.²³ Tako je u Dubrovniku način gradnje jednostavan, skoro svima zajednički. Katovi podjednake visine, krovovi s jednakim pokrovom, vrata i prozori skoro tipski, materijal podjednako obrađen.

Grad je ograničene površine opasane zidinama pa se gradnja kuća trebala prilagoditi površini unutar zidina, a građevinski objekti „stisnuti“. Urbanistički potezi su izraženiji na mjestima gdje su se održavala društvena okupljanja. Glavna gradska ulica i glavni trg su bili sastajalište naroda.

Slika 3. Trg Luža

Dubrovnik je bio smješten na vrhu litice i zbog toga ga je bilo najlakše braniti. Nakon što je prvi Castellum srušen, na njegovom mjestu se izgradio samostan Svete Marije te je to mjesto postalo Kaštio, koji je kasnije zauzimao samo mali dio onoga što je bilo uključeno unutar

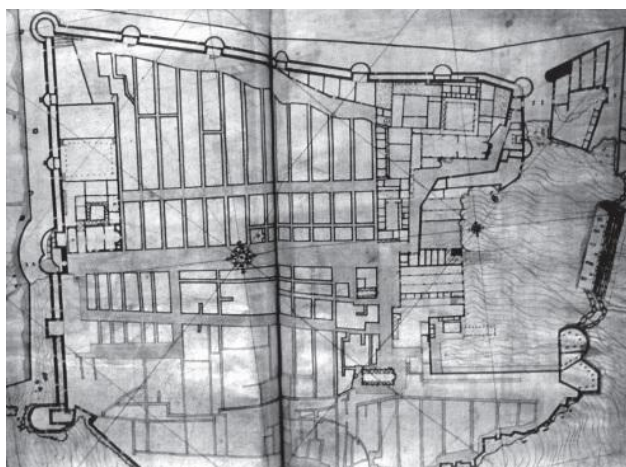
²² Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zavod za arhitekturu i urbanizam instituta za likovne umjetnosti JAZU, 1958., str. 7.

²³ Usp. Isto

zidina. Naselje se kasnije proširilo i nastao je seksterij Sveti Petar, ali se i dalje proširio do trećeg seksterija koji se danas zove Stari Grad.²⁴

Dubrovačka Republika je veliku brigu posvećivala izgradnji stambenih blokova unutar grada. Posebnu pažnju je poklanjala pravilnoj izgradnji unutar zidina. Za takva mjesta postojali su posebni propisi o izgradnji. Investitori su se morali strogo pridržavati ozakonjenim urbanističkim načelima.

Malo se zna o urbanističkoj izgradnji u tom vremenu, ali potezi ulica svjedoče o poprečnoj i uzdužnoj ulici. Stradun je glavna urbanistička os kojoj je paralelna ulica Prijeko sjeverno od Straduna. Stambeni blokovi su organizirani u pravilnom rasteru.

Slika 4. Raspored ulica unutar Grada krajem 16. stoljeća

Do izmjene prvobitnog plana starog grada došlo je nakon velikog požara 1296. godine, zidanjem skladišta žitarica „Rupe“ u 16. stoljeću te nakon potresa 1667. godine gradnjom isusovačkog kolegija.²⁵

Na istočnoj strani grada nalazila se Pustijerna. Naziv Pustijerna dolazi od latinske sintagme *post terra*, što je značilo iza grada, a riječ *terra* dugo se zadržala u Dubrovniku kao riječ za grad, kao na primjer „*Muri della terra*“.²⁶ Kroz dvojna vrata, vrata Pustijerne i vrata sv. Margarite ulazilo se u to predgrađe iz starog grada. Unatoč svim pregradnjama i dan danas postoje samo dva prolaza koji vode iz starog grada u Pustijernu.

U 9. stoljeću predgrađe Pustijerna opasano je zidinama i priključeno gradu.²⁷ Nakon naseljavanja predjela Pustijerne grad se počeo razvijati i izvan zidina.

²⁴ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 24.

²⁵ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 11.

²⁶ Usp. Isto

²⁷ Usp. Isto

Morski rukavac koji je dijelio otočić Laus od kopna zasut je tijekom 10. i 11. stoljeća. Na tom je predjelu nastalo polje (*campus*).²⁸ Privatni posjedi na otočiću bili su ograničeni, zemljište je uglavnom bilo općinsko vlasništvo, a predio na kojem je danas franjevački samostan bio je u vlasništvu nadbiskupije.²⁹

U Statutu iz 1272. godine zidine se spominju kao objekt u izgradnji³⁰, dok se u noveli Statuta iz 1296. godine spominju kao već postojeće.³¹ Zidine su građene vapnom i kamenom.

Slika 5. Zidine grada

Peta knjiga Statuta iz 1272. godine, ima 45 poglavlja i bavi se urbanističkim i zemljišno-posjedovnim problemima.³² Prvo poglavlje bavi se podjelom ulice prema načinu korištenja. Drvene gradnje nisu imale karakter trajnog vlasništva.³³

Kuće su većinom bile na općinskom ili nadbiskupskom zemljištu koje zbog toga nije bilo na prodaju pri prodaji kuća. Sve zgrade kojima je prijetilo urušavanje vlasnik je bio dužan popraviti inače bi ih knez dao srušiti bez odštete vlasniku.³⁴

U četrdesetprvom poglavlju pete knjige Statuta napisana je prva regulacija novog dijela grada. Bio je to dio grada koji je s južne strane bio okružen zidinama, s istočne Ulicom Lučaricom, sa zapada gradskim zidinama prema Pilama i sa sjevera Ulicom između polača do Široke ulice, a dalje Placom. Odlučeno je da ove ulice budu široke četrnaest palma (3,584 m).³⁵ Ulice

²⁸ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 293.

²⁹ Usp. L. Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, 1955., str. 12.

³⁰ Usp. V. Bogišić i K. Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii*, Zagreb, 1904., knjiga VI, pogl. 27.

³¹ Usp. V. Bogišić i K. Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii*, Zagreb, 1904., knjiga VIII, pogl. 57.

³² Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 294.

³³ Usp. V. Bogišić i K. Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii*, Zagreb, 1904., knjiga V, pogl. 11.

³⁴ Usp. Isto, pogl. 17.

³⁵ Usp. Isto, pogl. 41., Palma je dubrovačka mjera koja odgovara pedlju, a iznosila je 25,6 cm.

koje se spominju u ovom poglavlju, idu u pravcu jug – sjever i široke su 9 palma, a ulice koje idu istok – zapad široke su 14 palma.

U četrdeset trećem poglavlju knjige Statuta govori se o septičkim jamama.³⁶ U novom dijelu grada jame nisu smjele biti nad zemljom već ispod zemlje. Odvodi svake kuće morali su se zidati pod zemljom da nečistoća ne bi tekla po ulici. U drugoj polovici 13. stoljeća Dubrovnik je imao građevinsku komisiju koja je vodila brigu da grad bude pravilno izgrađen. U novom dijelu grada kuće su većinom bile drvene, no postojale su odredbe koje su potencirale gradnju kamenih kuća najviše zbog opasnosti od požara.³⁷

Sredinom kolovoza 1296. godine buknuo je požar u kojem je izgorio cijeli novi i veći dio starog grada.³⁸ Ubrzo nakon velikog požara donesena je odredba o izgradnji novog dijela grada, od Place do zidina starog grada. Konačni plan regulacije Dubrovnika donesen je 1296. godine i zadržan je sve do danas. U toj odredbi vidi se da su na predjelu općinskog i crkvenog vlasništva svi blokovi kuća bili jednake širine. Između ulica smještene su po dvije kuće.

Slika 6. Kuće na Stradunu

Na predjelu privatnog zemljišta situacija je bila posve drugačija. Između pojedinih posjeda nalazile su se ulice, a širine pojedinih blokova kuća su bile različite.

Odredba Statuta iz 1296. godine je bila da se s unutrašnje strane gradskih zidina oko Prijekog ostavi ulica široka pet hvati. Vlada je franjevcima 1318. darovala zemljište ulice uz zapadne zidine kod njihovog novog samostana koju su bili dužni ograditi zidom visokim dva hvata o svom trošku.³⁹ Šest dana ranije im je bila ustupljena i općinska ulica koja je bila između njih i

³⁶ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 15.

³⁷ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 15.

³⁸ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 295.

³⁹ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 18.

Sorkočevićeva zemljišta.⁴⁰ Zemljište na kojem je sagrađena crkva i veći dio samostana bilo je vlasništvo Miha de Sclavija, a sadašnji franjevački vrt Sorkočevićevo.⁴¹ Položaj na kojem je sazidana Minčeta bilo je Menčetićevo.⁴²

Od 1327. godine započelo se s izgradnjom općinskih kuća na Placi gdje su kuće bile drvene.⁴³ U veljači 1348. godine veliko vijeće je donijelo odluku o izgradnji crkve sv. Vlaha na Placi⁴⁴, a uz nju je nekoliko godina kasnije izgrađena gradska loža (luža u lokalnom narječju).⁴⁵

Veliko vijeće je 1356. godine donijelo odluku da se započne s radovima kod palače Sponze nakon što se završi izgradnja općinskih kuća.⁴⁶ Blizu gradskih vrata od Pila nalazili su se općinski bunari te je na tom mjestu nastao mali trg. Obje gradske česme građene su u blizini bunara 1436. godine. Tržnica se nalazila na trgu Luža pred carinarnicom⁴⁷, a nakon velikog potresa 1667. je premještena na Gundulićevu poljanu.

Slika 7. Tržnica na Gundulićevoj poljani

Godina 1336. i 1338. donesene su dvije važne odredbe prema kojima je za gradnju unutar gradskih zidina potrebna građevinska dozvola.⁴⁸

⁴⁰ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 313.

⁴¹ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 19.

⁴² Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 143.

⁴³ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 19.

⁴⁴ I. Žile, *Zaštitna arheološka istraživanja crkve sv. Vlaha u povijesnoj jezgri grada Dubrovnika*, str. 186., Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Dubrovniku

⁴⁵ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 19.

⁴⁶ Usp. Isto

⁴⁷ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 21.

⁴⁸ Usp. Isto

Veliko vijeće je 1376. godine jednoglasno donijelo zakonsku odredbu da kuće koje se nalaze od početka Ulice sv. Nikole do Place ne smiju imati međuprostor, već da moraju biti spojene.⁴⁹

Malo vijeće je 1407. godine donijelo odredbu o nagibu ulica koja je zadržana sve do danas.⁵⁰ Voda se s visokog južnog dijela grada slijeva na Strossmayerovu ulicu, pa Andrićevom ulicom uz katedralu i današnju nadbiskupsku palaču da bi se kao kišnica u more slijevala kod Nićiforovih vrata.

Popločavanje ulica započelo je u prvoj polovici 14. stoljeća.⁵¹ Ulice su se većinom popločavale kamenom, ako su stanovnici željeli popločavale su se i opekom. Veliko vijeće je 1426. godine odredilo da svakih pet godina izabrana budu tri vlastelina koja će se brinuti za popločavanje Place i gradskih ulica.⁵² Vijeće umoljenih je 1468. godine odlučilo da se Placa poploča četvrtastim kamenom.⁵³

Slika 8. Dubrovnik prije potresa 1667. godine

Od svog postanka do danas Dubrovnik je pretrpio više potresa, tri su bila razorna. Prvi potres se dogodio 17. svibnja 1520. godine⁵⁴, a drugi potres 28. srpnja 1639. godine.⁵⁵ Posljednji katastrofalan potres dogodio se 6. travnja 1667. godine.⁵⁶ Dubrovčani su u relativno kratkom

⁴⁹ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 23.

⁵⁰ Usp. Isto, str. 25.

⁵¹ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 26.

⁵² Usp. Isto

⁵³ Usp. Isto

⁵⁴ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 327.

⁵⁵ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 28.

⁵⁶ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 328.

vremenu uspjeli obnoviti teško oštećen i porušen grad. Jaki požar koji je buknuo nakon tog potresa uništio je i ono što je potres poštedito. Poginulo je više od pola gradskog stanovništva. Bespovratno su uništeni mnogi romanički i gotički spomenici. Najmanje su stradale zgrade koje su građene nakon izgradnje vodovoda, na primjer Sponza, gradski zvonik i crkva sv. Spasa. Najviše je stradao dio grada koji se nalazio na ravnom zemljištu, na mjestu gdje je prije bio morski rukavac jer zgrade nisu mogle imati čvrste temelje kao one koje su izgrađene na liticama.

Početkom studenog iste godine odlučeno je da se najprije obnovi crkva sv. Vlaha, a zatim počne gradnja kuća na Placi.⁵⁷ Određeno je da se sa cijelog teritorija Republike uzme po 40 ljudi na 15 dana kako bi se grad što prije očistio od ruševina. U travnju je određeno da se započne gradnja općinskih kuća na Placi. Brojni arhitekti i graditelji su radili na obnovi Grada između 1667. i 1680. godine. Giulio Cerutiju, građevinskom i vojnom inženjeru koji je prvi došao u Grad pripisuje se zasluga za planiranje i izgradnju kuće koja je poslužila kao uzor svim baroknim kućama duž glavne ulice Place (Stradun) koje su imale posebne ulaze u trgovine „na koljeno.“⁵⁸

Slika 9. Otvor „na koljeno“

Na istočnom dijelu Place su dva tipa potpuno istih kuća, s južne strane je blok kuća potpuno jednakih visina i pročelja. Sa sjeverne i južne strane ulice Straduna šest je potpuno jednakih kuća sa sličnom pročeljem. U lipnju 1668. godine započelo se s popravkom Dvora i Vijećnice. Započeto je s čišćenjem ruševina Place pred Dvorom.⁵⁹

⁵⁷ Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 345.

⁵⁸ Usp. K. Horvat-Levaj, *Barokne palače u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik, 2001., str. 193.

⁵⁹ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 32.

Podijelilo se vapno i crjepovi za gradnju kuća. Dvije trećine crjepova bile su namijenjene za općinske radove, a jedna trećina za privatnike.⁶⁰

Krajem listopada 1670. godine dozvoljeno je svećenicima da nakon potresa na ruševinama izgorjelog samostana sv. Petra sagrade samostan sv. Katarine.⁶¹ Kasnije su se na tom mjestu uselile dominikanke.

Ostavštinom Marina Gundulića sredinom srpnja 1670. godine isusovcima je dodijeljeno zemljište od Ulice Lučarice prema sv. Petru za gradnju nove crkve koja je završena 1725. godine.⁶² Gradnja barokne katedrale trajala je dugo, od 1672. do 1713. godine.⁶³ Preorijentacijom katedrale na mjestu koji je do potresa bio ispunjen kućama nastao je trg Marina Držića.

Slika 10. *Dubrovačka katedrala*

Pojačana gradnja privatnih kuća na glavnoj ulici grada započela je 1674. godine, sve su građene po modelima koji je odobrio Senat.⁶⁴

Crkva sv. Vlaho, koja je nakon potresa bila obnovljena, izgorjela je 1706. godine, te je današnja crkva izgrađena u periodu od 1707. do 1715. godine.⁶⁵ Stara crkva imala je pročelje na zapadu i nalazila se nešto južnije. Uz njezin sjeverni zid nalazila se gradska loža koja je porušena pri izgradnji sadašnje crkve. Na tom je mjestu podignuta i Glavna straža što je današnji prolaz u kino „Sloboda“.

⁶⁰ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 32.

⁶¹ Usp. Isto, str. 33.

⁶² Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, 2006., str. 348.

⁶³ Usp. Isto, str. 347.

⁶⁴ Usp. Isto, str. 347.

⁶⁵ Usp. K. Horvat-Levaj, A. Baće, *Zborna crkva sv. Vlaho u Dubrovniku*, Dubrovnik, 2018., str. 36.

Veći dio grada sagrađen je do kraja 17. stoljeća, dok su pojedine kuće građene i obnavljane i u drugoj polovici 18. stoljeća.⁶⁶ Od 1667. godine neke crkve i kuće nikad nisu obnovljene, te su na tim mjestima do danas parcele ostale neizgrađene.

U svim dijelovima novoga dijela grada i u Pustjerni zadržao se stari plan grada kakav je bio i prije katastrofalnog potresa, jedino je došlo do zatvaranja nekih ulica. Na mjestu bivšeg kolegija, današnje isusovačke crkve i samostana dogodile su se najveće izmjene u planu. Taj dio dobio je posve novi raspored, veliki trg s vrtom dok su stare ulice u potpunosti nestale. Na prostru današnje Gundulićeve poljane isto je došlo do velike promjene.

Devetnaesto je stoljeće bilo razdoblje rušenja i dograđivanja zbog moderniziranja. Stare kamene zgrade su se žbukale kako bi izgledale suvremenije. Kuće su nadograđivane, a na njima su građene terase (lokalno: tarace). Na dućanima glavnih ulica za Dubrovnik karakteristična „vrata na koljeno“ zamjenjivana su suvremenijim vratima.⁶⁷

Slika 11. *Stradun*

Biskupski ordinarijat je 1851. godine odobrio rušenje Gradićeve palače i suženje ulica zbog izgradnje zgrade sjemeništa.⁶⁸ Dobro sačuvani dijelovi stare crkve sv. Stjepana srušeni su kako bi se proširio vrt sjemeništa.⁶⁹

Nakon Drugog svjetskog rata Zakonom o zaštiti spomenika kulture spriječena je daljnja preobrazba grada, kao arhitektonske i urbanističke cjeline kulturno – povijesnog karaktera.

⁶⁶ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 35.

⁶⁷ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 37.

⁶⁸ Usp. Isto

⁶⁹ Usp. C. Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, Dubrovnik, 1955.

Tim zakonom su spriječene samovolje pojedinaca i narušavanje grada Dubrovnika kao jedinstvenog kulturno – povijesnog i urbanističkog spomenika.

Obnova koja je uslijedila u Dubrovniku nakon potresa 1979. godine pokazala se kao veliki izazov u organizacijskom i metodološkom smislu. Prilikom obnove uzimao se u obzir obujam i površina seizmičkog učvršćenja ulijevanjem betona koji je gotovo potpuno onemogućio daljnja arheološka istraživanja. Takav način obnove utjecao je na razvoj konzervatorske i restauratorske struke u Hrvatskoj.⁷⁰ Konzervatorsko djelovanje u 1980-im godinama ostavilo je u nasljeđe dokumentaciju koja je poslužila kao uporište za odluke o radovima na obnovi Dubrovnika nakon bombardiranja u Domovinskom ratu.

Povijesna jezgra Dubrovnika je 1979. godine upisana na Popis svjetske kulturne baštine prema kriterijima I, III i IV.⁷¹ Na taj su popis u vrijeme Jugoslavije upisana ona kulturna dobra koja su ispunjavala kriterije utvrđene Međunarodnom konvencijom o zaštiti svjetske kulturne i prirodne zaštite (UNESCO, 1972.).⁷² Zaštićene su zidine koje okružuju staru jezgru Dubrovnika, sačuvani kompleks sakralnih i svjetovnih, javnih i privatnih građevina iz svih perioda povijesti od samog osnutka grada, te glavna ulica Stradun, Knežev dvor, Katedrala, crkva sv. Vlaha, tri samostana, zgrada carine i vijećnica, a 1994. godine je zona zaštite uključila i Lovrijenac, Kaše, Revelin, lazarete i Lokrum.

Slika 12. Zidine koje okružuju staru jezgru Dubrovnika

⁷⁰ Snješka Knežević, *Obnova Dubrovnika 1979-1989*, Zavod za obnovu Dubrovnika, 1989., str. 266.

⁷¹ Old City of Dubrovnik, <http://whc.unesco.org/en/list/95>, datum posjeta: 19. 9. 2019.

⁷² Usp. T. Marasović, *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*, 1985., str. 66.; uz Dubrovnik, na Popis su te godine upisani: Povijesna jezgra Splita s Dioklecijanovom palačom, Plitvička jezera, Kotor, Stari Ras i Sopoćani te Ohrid.

3. OŠTEĆENJA U DOMOVINSKOM RATU I POSLIJERATNE KONZERVATORSKO – RESTAURATORSKE INTERVENCIJE U STAROJ GRADSKOJ JEZGRI

Prvog listopada 1991. godine započelo je razaranje područja općine Dubrovnik u Domovinskom ratu. Područje unutar zidina izravno je bombardirano tri puta; 23. i 24. listopada, od 8. do 13. studenog i 6. prosinca 1991. godine.⁷³ Prilikom bombardiranja stare gradske jezgre neprijateljska vojska se koristila svim vrstama naoružanja. Spomenici su nosili oznaku Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (tzv. Haške konvencije) iz 1954. godine, tako se na gradskim zidinama vijorila zastava Ujedinjenih naroda, ali povijesna jezgra Dubrovnika je svejedno bombardirana.⁷⁴

Slika 13. Bombardiranje Dubrovnika 1991. godine

U prvom bombardiranju 23. i 24. listopada izravno su minama pogodoeni Muzej „Rupe“, stara gradska luka i stambeni objekti u Boškovićevoj ulici.⁷⁵ Dijelovi projektila oštetili su dominikansku crkvu i palaču Sponza, zvonik u franjevačkom samostanu i sinagogu u Boškovićevoj ulici. Detonacije su rastresle stambene objekte u blizini izravnih pogodaka.⁷⁶

Drugi put kod neprestanog bombardiranja stare jezgre u trajanju od pet dana, od 8. do 13. studenog 1991. godine svim vrstama naoružanja izravno su pogodoeni objekti: stara gradska luka, Arsenal, Mali arsenal, valobran Kaše, Tvrđava sv. Ivana, ribarnica, gradski toranj,

⁷³ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1150), Izvješće o ratnim štetama u zaštićenoj povijesnoj cjelini Dubrovnika.

⁷⁴ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (11450), Izvješće o pomoći i podršci UNESCO-a te kulturne i stručne međunarodne javnosti tijekom rata.

⁷⁵ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1150), Izvješće o ratnim štetama u zaštićenoj povijesnoj cjelini Dubrovnika.

⁷⁶ Usp. Isto

stambeni objekti u Ulici od Pustijerne, stambeni objekti u Stajevoj ulici, stambeni u Zlatarićevoj ulici, jezuitska crkva, stambeni objekti u Ulici Mika Pracata, Samostan Sigurata, Osnovna škola „Centar“, stambeni objekti u Nalješkovićevoj ulici, Vrata od Pila, stambeni objekti u Antuninskoj ulici, stambeni objekti u Širokoj ulici, stambeni objekti u Ulici između polača, Utvrda „Mrtvo zvono“, Ulica od Kaštela, južno gradsko ziđe, Dom staraca, sjeverni potez zidina uz Bužu, Tvrđava „Minčeta“, Kula sv. Barbare, stambeni objekti u ulici Petrilovrijenci i stambeni objekti u Ulici Cvijete Zuzorić.⁷⁷ Detonacije i dijelovi projektila oštetili su i objekte u neposrednoj blizini izravnih pogodaka.⁷⁸

Od sva tri bombardiranja najrazornije dogodilo se 6. prosinca 1991. godine.⁷⁹ Neprijateljska vojska koristila se cjelokupnim arsenalom oružja. U tom pohodu oštećeno je nekoliko stotina stambenih objekata, franjevački samostan s crkvom, isusovački kolegij i crkva, dominikanski samostan s crkvom, crkva sv. Vlaha, katedrala, Samostan sv. Klare, crkvu sv. Josipa, pravoslavna crkva, Palača „Sponza“, velika Onofrijeva fontana, Osnovna škola „Centar“, gradske zidine, Stradun, Arsenal, Mali arsenal, kameni most na Pilama, muzička škola i stara gradska luka.⁸⁰ Potpuno je uništeno devet objekata požarom nastalim izravnim pogocima, a na četiri objekta izgorjelo je krovništvo. Izgorjeli su: barokna palača u Ulici od Sigurate 1, palača Klačić u Ulici od Sigurate 2, palača Sorkočević u Ulici Miha Pracata 6, stambeni objekti u Ulici između polača 5, palača Martinušić u Ulici sv. Josipa 1, barokna palača u Ulici od Puča 11, palača Đurđević – Maineri u Širokoj ulici 5, barokna palača u Ulici od Puča 16 i stambeni objekti u Zlatarićevoj ulici 9. Jake vibracije od detonacija proizvele su gibanja tla koje je uništavalo nosivu konstrukciju i onih objekata koji nisu bili izravno pogođeni.

Slika 14. Dubrovnik 6. prosinca 1991.

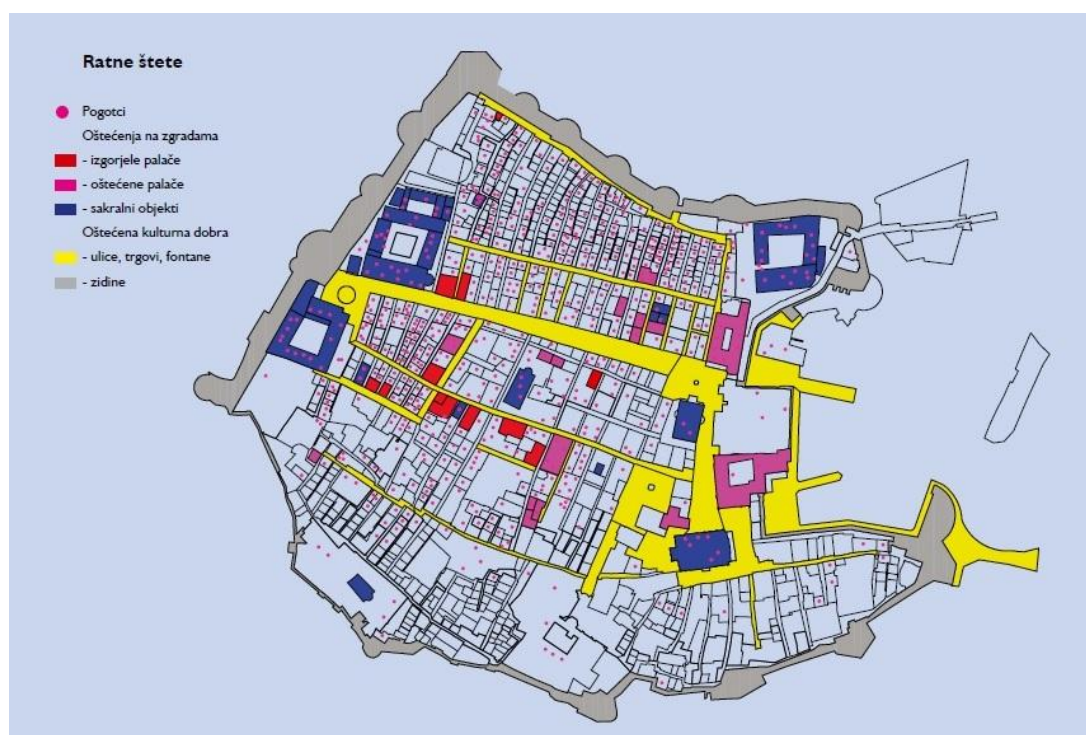
⁷⁷ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1150), Izvješće o ratnim štetama u zaštićenoj povijesnoj cjelini Dubrovnika.

⁷⁸ Usp. Isto

⁷⁹ Usp. Isto

⁸⁰ Usp. Isto

U staroj jezgri, unutar gradskih zidina nalazi se 824 objekta. Svi objekti su građeni od kamena. Prema prikupljenim podacima zavoda za obnovu Dubrovnika, unutar povijesne jezgre ratnim razaranjem oštećena su 382 stambena, 19 sakralnih i desetak javnih, a s krovovima ukupno 594 objekta, ukupne površine 192 338 m².⁸¹ Na pročeljima zgrada i na popločenju trgova i ulica evidentirano je 314 izravnih pogodaka. Namjerno uništavanje grada okarakterizirano je kao čin vandalizma.⁸² Nakon uništavanja tijekom Domovinskog rata Dubrovnik je bio uvršten na Popis ugrožene svjetske baštine UNESCO-a od 1991.⁸³, a s nje je 1998. godine bio uklonjen.⁸⁴

Slika 15. Ratne štete u staroj jezgri Dubrovnika, 1991.-1992.

Prilikom obnove se prema mišljenju Stručno savjetodavne komisije trebalo postupati s velikom pažnjom i uvažavanjem svih autentičnih elemenata i karakteristika graditeljskog nasljeđa grada.

Obnova povijesnih građevina dugotrajan je proces koji traži apsolutnu potporu države i visoku stručnu razinu protagonista. U razdoblju Domovinskog rata obnovu oštećenih kulturnih dobara nije bilo moguće ostvariti bez sudjelovanja međunarodne zajednice. U obnovu je uz

⁸¹ Zavod za obnovu Dubrovnika, https://www.zod.hr/news/steta_na_spomenickoj_bastini/index.html, datum posjeta: 12. 8. 2019.

⁸² Usp. M. Sjekavica, *Sustavno uništavanje baštine – prema pojmu kulturocida/heritocida*, Zagreb, 2012.

⁸³ Old City of Dubrovnik, <https://whc.unesco.org/en/decisions/3546>, datum posjeta: 23. 9. 2019.

⁸⁴ Old City of Dubrovnik, <https://whc.unesco.org/en/decisions/1235>, datum posjeta: 23. 9. 2019.

Hrvatske institucije bio uključen i UNESCO. Obnova je započela temeljitim znanstvenim, povijesnim i povijesno umjetničkim istraživanjem.

Neposredno nakon završetka rata osnovana je Stručno savjetodavna komisija za obnovu Dubrovnika koja je s pridruženim UNESCO-vim članovima razmatrala i usmjeravala obnovu povijesne jezgre grada upisane u Popis svjetske baštine.⁸⁵ Članovi te komisije bili su Miljenko Domijan, Igor Fisković, Ferdinand Meder, Vladimir Marković, Zvonimir Krznarić, Davorin Stipetić, Božidar Uršić, Božo Letunić, Stijepo Butijer, te inozemni stručnjaci Giselle Hyver, Giorgio Croci, Bernard Fonquernie, Michael Petzet, Georg-Wilhelm Rizzi.⁸⁶ Tako je nastao Plan akcije koji je obuhvatio spomenike kulture, ali i načela tj. opće kriterije u pristupu obnovi. Svrha je bila očuvanje povijesnog prostora, strukture građevina i materijala od kojih su sagrađene. Preporuke stručne komisije uključivale su vrstu i način primjene materijala posebno pri obnovi kamenih elemenata i krovšta, a isto tako i načela zahvata s obzirom na konstrukcijske elemente.⁸⁷ Uz konzultaciju s nadležnim Zavodima za zaštitu spomenika kulture i restauratorskim zavodima izrađena je iscrpna evidencija u kojoj su ustanovljene dvije vrste oštećenja: konstrukcijska i površinska (na materijalima, arhitektonskim elementima i ukrasima zgrada). Popisana su oštećenja uzrokovana minobacačkim granatama i gelerima na privatnim, javnim i sakralnim građevinama, skulpturama i arhitektonskim elementima, zidinama i javnim površinama. Sedam palača i dvije kuće u potpunosti su uništene zapaljivim bombama.

Slika 16. *Granatiranje Starog grada*

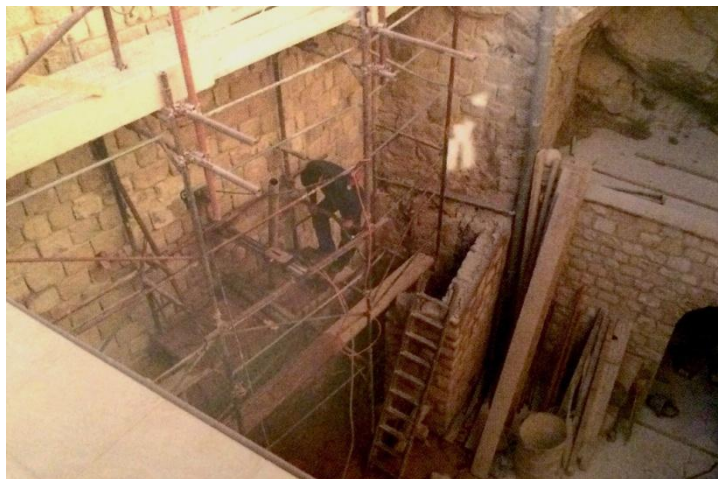
⁸⁵ Iz razgovora s konzervatorom prof. Miljenkom Domijanom, dana 23. rujna 2019.

⁸⁶ Usp. Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika

⁸⁷ Usp. Oštećenja od rata i sanacija spomenika kulture o kojima se skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Obnova Dubrovnika. Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, str. 28.

Akcijski plan obnove je morao osigurati identifikaciju, zaštitu, očuvanje i prezentaciju kulturnih dobara oštećenih u bombardiranju 1991. i 1992. godine u okvirima grada kakvi su određeni njegovim upisom u Popis svjetske baštine.⁸⁸ Sve kadrove institucija koje su uključene u program obnove trebalo je unaprijediti stručnim usavršavanjem i promicanjem projekta obnove. Kako bi se sačuvala cjelovitost gradskog tkiva osiguralo se da različite djelatnosti u najboljim uvjetima i uz poštivanje načela i metodologiju obavljaju intervencije na kulturnim dobrima. Na temelju procjene šteta, valorizacije oštećenih zgrada i mogućih vrsta i opsega obnove Stručno savjetodavna komisija za obnovu Dubrovnika izradila je popis prioriteta u obnovi koji se temeljio na kriterijima.⁸⁹ Za identifikaciju kulturnih dobara Ministarstvo kulture i prosvjete Republike Hrvatske predložilo je evidenciju dobara prema standardiziranim obrascima. Za svako kulturno dobro prikupljala se dokumentacija. Izrađene su precizne snimke oštećenja. U staroj jezgri grada za zgrade i djela izvedena u kamenu prilikom obnove poštivale su se preporuke stručnjaka koje su usvojene na sastanku u travnju 1992. godine.⁹⁰ Primjenjivane su tradicionalne metode i tehnike koje su prilagođene upotrebi materijala. Prilikom uklapanja u novu izgradnju kako ne bi došlo do narušavanja povijesnog koncepta pazilo se na očuvanje elemenata zgrade.

Radovi na obnovi spaljenih objekata uključivali su grube radove kao što su ponovno zidanje, podizanje krovišta, izradu vanjske stolarije te radove na unutrašnjim arhitektonskim i dekorativnim elementima ukoliko su bili sačuvani.

Slika 17. Radovi na sanaciji gotičkog zida u vrtu dominikanskog samostana 2013.

⁸⁸ Usp. Oštećenja od rata i sanacija spomenika kulture o kojima se skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Obnova Dubrovnika. Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, str. 9.

⁸⁹ Usp. Središnji arhiv Ministarstva kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zbirka dosjea i elaborata zaštitnih radova na spomenicima kulture, MK – UZKB/SA-ZDE (1149)

⁹⁰ Usp. Isto

U staroj gradskoj jezgri u većini slučajeva zgrade su imale dvostruku namjenu, poslovnu u prizemlju i stambenu na katovima. Prilikom obnove uzimao se u obzir takav plan korištenja zgrade kao povijesno, arhitektonsko i arheološko obilježje.⁹¹

Kod obnove kamenih pročelja oštećeni dijelovi zamijenjeni su u istom materijalu – kamenu. Na fasadama gdje su površinske štete nastale pogotkom gelera nije bilo predviđeno poduzimanje zahvata.

Slika 18. *Površinske štete nastale pogotkom gelera*

Prije obnove svi su projekti morali dobiti suglasnost Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode Dubrovnik i Stručno savjetodavne komisije predviđene zakonom kako bi mogli započeti s radovima. Bilo je potrebno predložiti plan predviđenih radova popraćen iscrpnim opisom metoda. Metode su se trebale temeljiti na prethodnim studijama, istraživanjima i sondiranjima. UNESCO je pomogao ostvarenju projekata svim načinima u suradnji s ICOMOS-om, ICCROM-om i ostalim organizacijama i institucijama koje su uključene u projekt obnove.⁹² U svim recentnijim ICOMOS-ovim poveljama (1982., 1999., 2003.) sve više se spominjao i princip reverzibilnosti (povratnosti) intervencija koji otvara mogućnost modificiranja i unapređenja korištenih metoda.

Prije izvođenja projekta je proveden program stručnog usavršavanja u organizaciji Stručno savjetodavne komisije za obnovu Dubrovnika s pridruženim UNESCO-vim članovima.⁹³ Usavršavanje klesara, restauratora, inženjera, arhitekata i voditelja gradilišta odvijalo se u inozemstvu i na samome mjestu rada. Osnovana je klesarska radionica i restauratorska radionica za slike i kamen.⁹⁴

⁹¹ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1150)

⁹² Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1149)

⁹³ Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

⁹⁴ Isto

Utvrđeno je da se prilikom restauracije mora koristiti isti kamen uz primjenu nekoliko prihvaćenih metoda kao što su faksimili, tašeliranje i reversibil. Faksimilska metoda se trebala koristiti tamo gdje je postojalo dovoljno dokumentacije. Tašeliranje i metoda reversibilnog domodeliranja fine kamene ornamentike radilo se upotrebom paste od originalne kamene prašine s dodatkom aditiva i pigmenata prema pomno određenim omjerima i strogim pravilima konzervatorske struke.⁹⁵

Tvrtke koje su uspješno izvodile radove na povijesnim spomenicima su: ALFAPLAN, Dubrovnik; ARHITEKT, Ljubljana; CANOSA, Dubrovnik; CONEX, Zagreb; DOM IZGRADNJA, Dubrovnik; GORICA, Dubrovnik; GRADING PROJEKT, Split; HABITAT, Dubrovnik; GRAĐEVINAR-QUELIN, Dubrovnik; LOKOŠEK PROJEKT, Zagreb; OMEGA ENGINEERING, Dubrovnik; SPEGRA, Split; TONIKOM, Dubrovnik; VULIX, Dubrovnik; ZAGREB GRADNJA, Zagreb; AB „P.ŽERJAVIĆ“, Zagreb; APZ „PLAN“, Zagreb; APZ, Zagreb; DRUŠTVO PRIJATELJA DUBROVAČKE STARINE; ĐANI JERKOVIĆ, Pučište; GEODETSKI ZAVOD, Split; GP „DUBROVNIK“, Dubrovnik; GP „GORICA“, Dubrovnik; GP „ZIDAR“, Dubrovnik; GPZ, Rijeka; GRAĐEVINSKO-ARHITEKTONSKI FAKULTET, Split; HRVATSKI RESTAURATORSKI ZAVOD, Zagreb; INSTITUT GRAĐEVINARSTVA HRVATSKE, Zagreb; Institut za zemljotresno inženjerstvo i inž. seizmologiju, Skopje; INTERINŽINJERING, Zagreb; K.P. RASOTICA; KONZERVATORSKI ODJEL U DUBROVNIKU; PB „ARHITEKT“, Dubrovnik; REZ, Zagreb; SIG, Split; STUDIO CROCCI, Rim; STUDIO VETMA, Dubrovnik; Zavod za arhitekturu Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; „VODOPIJA“, Dubrovnik.

3.1. SAKRALNI OBJEKTI

Izražen je bio stupanj razaranja sakralnih objekata i svega što je vezano uz povijest, vjeru i tradiciju hrvatskoga naroda. Biskupski ordinarijat Dubrovačke biskupije izvršio je analizu i dao na pregled podatke o sakralnim objektima Dubrovačke biskupije po dekanatima.⁹⁶

⁹⁵ Usp. Oštećenja od rata i sanacija spomenika kulture o kojima se skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Obnova Dubrovnika. Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, str. 47.

⁹⁶ Usp. Središnji arhiv Ministarstva kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zbirka dosjea i elaborata zaštitnih radova na spomenicima kulture, MK – UZKB/SA-ZDE (1149)

Navedene oštećene objekte je trebalo obraditi po metodologiji za kulturna dobra te izraditi dokumentaciju kako bi što prije započela obnova.

Unutar stare gradske jezgre oštećeni su sljedeći sakralni objekti poredani po prioritetima obnove: Franjevački samostan, Dominikanski samostan, crkva sv. Vlaha, crkva Sigurata, Katedrala Uznesenja Marijina, nekadašnji samostan sv. Klare, samostan sv. Marije s crkvom, crkva sv. Josipa, Sinagoga, crkva sv. Spasa, crkva sv. Roka, pravoslavna crkva sv. Blagovijesti i kapela palače Đorđić – Maineri.⁹⁷ Kod sakralnih objekata najviše je u bombardiranju s više od 50 projektila nastradao Franjevački samostan Male braće.

Slika 19. Pogled na nastradali Franjevački samostan

3.1.1. Franjevački samostan Male braće

Na ulazu u staru jezgru grada, lijevo od Vrata od Pila i na samom početku Place (Straduna) smjestio se Franjevački samostan s crkvom. Prvotni kompleks samostana bio je u 13. stoljeću izgrađen izvan gradskih zidina, na području Pila.⁹⁸ Početkom 14. stoljeća gradu su zaprijetile ratne opasnosti i franjevci su se morali preseliti unutar obrambenih zidina.⁹⁹ Kraj zapadnih gradskih vrata uz zidine, izduženog trapezastog tlocrta smješten je samostanski kompleks s crkvom. Po svom kulturno - povijesnom i vjerskom značenju Franjevački samostan „Male braće“ spada među najvrjednija dobra grada Dubrovnika i hrvatskoga naroda.¹⁰⁰

⁹⁷ Zavod za obnovu Dubrovnika, https://zod.hr/get/akcijski_plan_unesco/53158/akcijski_plan_unesco.html, datum posjeta: 14. 8. 2019.

⁹⁸ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1149)

⁹⁹ Usp. Isto

¹⁰⁰ Usp. I. Fisković i J. Sopta, *Franjevački samostan „Mala braća“ u ratu 1991. -1992.*, Split, 1994.

Kompleks se sastoji se od crkve koja tvori južno krilo samostana, položene uz Stradun (glavnu gradsku ulicu), zvonika podignutog nad njenim jugoistočnim dijelom, donjeg klaustra s tri samostanska krila povezana gradnjom s gornjim klaustrom smještenim na povišenom nivou terena i od terasasto položenog gospodarskog vrta u sjevernom dijelu kompleksa sa zgradom voštarnice u zapadnom dijelu.¹⁰¹

Slika 20. *Franjevački samostan Mala braća*

U kompleks se pristupa između zapadnog pročelja samostana i crkve Sv. Spasa. Izgradnja nove crkve i samostana započela je 1317. godine, trajala je dugo i pregrađivana je tijekom stoljeća.¹⁰² Pojedini dijelovi samostana rušili su se i obnavljali više puta.¹⁰³ Zvonik samostana je građen od prve polovice 14. do prve polovice 15. stoljeća.¹⁰⁴ U razornom potresu 1667. potpuno je stradala gotička crkva, te je gotovo u potpunosti pregrađena u baroknom stilu.¹⁰⁵ Crkva je jednobrodna, pravilno orijentirana s polukružnom apsidom i sakristijom prislonjenom uza sjeverni zid crkve (prizemlje istočnog krila). Građena je od kamenih klesanaca slaganih u pravilne nizove. Krov je dvoslivni, roženički s pajantom i pokrovom kupe kanalice. Južno pročelje koje se nalazi uz glavnu ulicu raščlanjeno je s dva

¹⁰¹ Usp. Središnji arhiv Ministarstva kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zbirka dosjeka i elaborata zaštitnih radova na spomenicima kulture, MK – UZKB/SA-ZDE (1150)

¹⁰² Usp. R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 233.

¹⁰³ Usp. Oštećenja od rata i sanacija spomenika kulture o kojima se skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Obnova Dubrovnika. Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik

¹⁰⁴ Usp. Grupa autora, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986., str. 113.

¹⁰⁵ Usp. A. Travirka, *Dubrovnik*, Zadar, 2005. str. 33.

portala povišena s tri stube. Zapadni portal smješten je u profilirani barokni okvir s trokutnim zabatom. Istočni (gotički) portal bogato je skulpturirani rad domaćih kipara, braće Petra i Leonarda Petrovića iz 1499. godine.¹⁰⁶ Pročelje je ukrašeno horizontalnim razdjelnim vijencem, te završava stepenasto profiliranim vijencem. Pet baroknih prozora u gornjem dijelu ima iste okvire kao i zapadni portal. Sjeverno pročelje, u gornjem dijelu iznad terase klaustra, ima četiri barokna prozora u jednostavnijim kamenim okvirima s istaknutim stepenasto profiliranim vijencima.

Slika 21. *Klaustar Franjevačkog samostana*

Unutrašnjost crkve je žbukana i ukrašena štuko dekoracijom. Unutar crkve se nalazi osam baroknih oltara sedam mramornih i jedan drveni. Crkva je popločana mramornim pločama. Kor je križno presvođen kao i pobočne prostorije namijenjene za pripremu obreda. Renesansnim križno rebrastim svodom presvođena je sakristija na kojoj se nalaze gotički prozori.

Gradnja zvonika završena je u 15. stoljeću. U kasnijim periodima je pregrađivan tako da danas nosi odlike gotičkog, renesansnog i baroknog stila. Kvadratnog je tlocrta, prilično zatvorenog tijela, jače rastvoren u svoja dva završna kata, a osmerostrani tambur nosi kupolu prekrivenu olovnim limom. Zvonik je građen kamenim klesancima slaganim u pravilne nizove. U potresu 1976. godine je stradao tambur kupole i sama kupola. Obnova je započela 1988. godine.

¹⁰⁶ Usp. I. Fisković i J. Sopta, *Franjevački samostan „Mala braća“ u ratu 1991. -1992.*, Split, 1994., str. 4.

Donji dio samostana dovršen je krajem 14. stoljeća u romaničkom stilu.¹⁰⁷ Na njemu se još dugo radilo u ostalim epohama. Na prijelazu 15. u 16. stoljeće sagrađene su sakristija i kapitularna dvorana koja se nalazi u prizemlju istočnog krila. Kapitularna dvorana sa svojim kapelama i renesansnim svodom danas služi kao samostanski muzej, u njoj se nalaze ostaci stare ljekarne iz 1317. godine. U prizemlju sjevernog krila smješteni su refektorij i kuhinja, a u zapadnom traktu iste etaže ostale samostanske prostorije. Samostan je nekoliko puta stradao od potresa, a najviše 1667. godine, poslije čega je temeljito popravljen. Tom prilikom podignut je drugi kat zapadnog krila za knjižnicu koja broji preko 20.000 svezaka i rukopisa veoma važnih za proučavanje hrvatske književnosti i povijesti.¹⁰⁸

Slika 22. *Knjižnica Male Braće*

Drugi kat sjevernog krila podignut je potkraj 19. stoljeća. Izvornu visinu jednokatnice zadržalo je samo istočno krilo. Prvi kat samostana čine spavaonice redovnika. Samostan je građen od kamena klesanca sлагanog u pravilne nizove. Dvoslivnog je roženičkog krovišta pokriven kupom kanalicom. Međukatne konstrukcije su drvene. Na pročeljima su pravokutni prozorski otvori u jednostavnim kamenim okvirima. Nad prozorskim otvorima zapadnog krila javljaju se još i stepenasto profilirani vijenci. Pročelje uokviruje završni profilirani vijenac na konzolama. Unutrašnji prostori samostana imaju žbukane zidove i stropove.

¹⁰⁷ Usp. Grupa autora, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986., str. 106.

¹⁰⁸ Usp. I. Fisković i J. Sopta, *Franjevački samostan „Mala Braća“, u ratu 1991.-1992.*, Split, 1994., str. 5.

Slika 23. Kamena gotička ograda s dvostrukim stupićima

Gornji klaustar građen je početkom 16. stoljeća. Arhitektonski je jednostavniji s karakteristikama zrele renesanse, bez arhitektonske plastike, širokih i jednostavnih oblika, smješten na povišenom nivou terena, povezan gradnjom s donjim samostanom (zajedničko južno krilo). Klaustar s križnim svodom rastvara se širokim polukružnim arkadama kroz tri krila prema središnjem vrtu. Građen je kamenom klesancem slaganim u pravilne nizove. Dvoslivnog je roženičkog krovništva s pokrovom kupe kanalice. Međukatne konstrukcije su drvene. Istočno i zapadno krilo je dvokatno, a druga dva su jednokatna. Prozorski otvori su u jednostavnim kamenim okvirima. Unutrašnji prostori imaju žbukane zidove i stropove.

Luža¹⁰⁹ koja je smještena u međuprostoru, uz zapadni potez gradskih zidina doživjela je direktan pogodak u sjeverozapadni ugao krovništva. Oštećena je nosiva greda na spoju dvije krovne plohe od ležaja do strehe.¹¹⁰ Pokrov i letve su razneseni. S južne strane krov je indirektno površinski oštećen.

Veliki portal južnog pročelja Franjevačke crkve bogato je komponiran u stilu cvjetne gotike. Pravokutni otvor portala omeđen je sa svake strane dovratnikom koji završava lisnatim kapitelom i izbočenim pilastrom u čijem se donjem dijelu nalazi niša kasnogotičke profilacije. Iz niše izlazi baza koja nosi dvostruke stupiće, koji također završavaju lisnatim kapitelima. Stupići su ujedno postamenti skulptura svetog Franje i sv. Ivana Krstitelja. Nad skulpturama

¹⁰⁹ „Luža“ (loggia, vidikovac) specifično je obilježje franjevačkih samostana na dubrovačkom području.

Omogućujući svojim položajem najljepši i najširi pogled, luže su imale obrambenu, izviđačku ulogu.

Usp. A. Badurina, *Zlatno doba Dubrovnika: XV. i XVI. stoljeće*: urbanizam, arhitektura, skulptura, slikarstvo, iluminirani rukopisi, zlatarstvo (katalog izložbe), Muzejski prostor Jezuitski trg, travanj, svibanj, lipanj 1987., Dubrovački muzej Knežev dvor, srpanj, kolovoz, rujan 1987.

¹¹⁰ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1149)

je kasnogotički baldahin. Luneta nad samim ulazom trolisno je komponirana bogatom lisnatom dekoracijom. U luneti je skulptura Pietà, a nad lunetom kip Boga Oca. Mali portal je jednostavan pravokutnik s profiliranim dovratnicima koji izlaze iz kvadratne baze. Nad portalom se nalaze dvije renesanse konzole koje nose trokutasti zabat.

Šest vitraja u sakristiji djelo su fra Vinka Fugošića iz 1960. godine.¹¹¹ Pretežno su ornamentalnog značaja sa simbolima u sredini prozora. Vitraje je izveo Pavao Sušilović.

Donji klaustar monumentalno je djelo našeg kiparstva prelaznog romaničko-gotičkog stila. Građen je u 14. stoljeću, graditelj je Miho Brajkov iz Bara.¹¹² Klaustar se prema kvadratu otvara s po tri heksafore na svakoj strani. Iznad svake heksafore smještena je rozeta s kamenim šprljkom u obliku četverolista. Rubovi rozeta bogato su ukrašeni lisnatom dekoracijom. Heksafore su komponirane s dvostrukim stupićima koji izlaze iz snažno profiliranih baza ukrašenih listovima, a završavaju također dvostrukim kapitelima koji nose polukružne lukove heksafora. Na kapitelima je izražen bogati likovni, a i sadržajni repertoar likova simboličkog značenja kao i čisto dekorativnih vegetabilnih elemenata. Terasa koja se nalazi u nivou prvog kata, nad klaustrom, omeđena je sa sve četiri strane kamenom gotičkom ogradom s dvostrukim stupićima.

Slika 24. Kapiteli heksafora s dvostrukim stupićima u klaustu Franjevačkog samostana

Nad klaustrom je terasa s ogradom koja je na svakoj strani razdijeljena kvadratnim stupićima u sedam polja, a svako polje ograđeno je dvostrukim stupićima s lisnatim kapitelima. Ova ograda kojoj su spomenuti trolisti reljefno dekorirani na vanjskoj strani rozetama, listovima i pletrom obnovljena je 1899. godine.¹¹³ Fontana u kvadratu klaustra postavljena je u 15.

¹¹¹ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1149)

¹¹² Usp. C. Fisković, *Romansko-gotički slog samostana Male braće*, u: Grupa autora, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985., str. 437.

¹¹³ Usp. Grupa autora, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985., str. 116.

stoljeću. Stupovi malog klaustra imaju baze s lavljim glavama (dvije glave), a ostale baze su florealne - lisnate dekoracije. Stupići odrine u gornjem vrtu samostana pretežno su osmerokutni, a završavaju jednostavnim kapitelima.

Na ožbukanoj plohi zida samostana, na terasi klaustra naslikana je sunčana ura čistim grafizmom pomoću kojeg se očitava dob dana micanjem sjene koju odražava usađen štap. Na kraju crta brojke su ispisane u manjem polju rimskim, a u većem arapskim brojkama.

Franjevački samostan „Male braće“ je teška razaranja doživio u studenom i prosincu 1991. godine te od kraja svibnja do kraja lipnja 1992. godine.¹¹⁴

Teška razaranja doživio je klaustar samostana iz 14. stoljeća, sveukupno 51 pogodak.¹¹⁵ Izravna dva pogotka, jedan u pročelje zapadnog krila klaustra u zoni jugozapadnog ugla u zidno platno iznad heksafora, drugi u balustradu (potez uz sjeverozapadni ugao). Potpuno je oljušteno zidno platno na spoju zapadnog i južnog krila i razmrvljeno na površini od oko 2 m². Jako je oštećena arhitektonska plastika okvira male južne rozete zapadnog krila i raznesen četverolist u kružnom otvoru.¹¹⁶ Identično je oštećena susjedna rozeta južnog krila.

Od krhotina projektila oštećeni su kapiteli dvostranih stupova južne heksafore zapadnog krila; završna profilacija s vanjske strane, s unutrašnje strane je bio vertikalno odlomljen krajnji sjeverni kapitel i vrh stabla oba stupa. Na više stupova heksafora nalazila se oštećenja u zoni stabla i baze s oštećenjima plastike.¹¹⁷ Radilo se o jakim površinskim oštećenjima promjera i do 30 cm, i dubine do 3 cm.

Slika 25. Ograda klaustra

¹¹⁴ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1149)

¹¹⁵ Usp. Isto

¹¹⁶ Usp. Isto

¹¹⁷ Usp. Isto

Šest projektila pogodilo je površinu terase; pet u zoni zapadnog i jedan u zoni južnog krila. Oštećeno je popločanje terase. Od krhotina projektila oštećeni su bili i okolni zidovi samostana, crkve te vanjska stolarija.

Balustrada terase je bila teško oštećena i to najviše u zapadnom krilu. Od izravnog pogotka potpuno su uništena dva polja dvostrukih stupića. Od krhotina projektila balustrada je bila oštećena s vanjske i unutarnje strane. Ugaoni kvadratni stup (jugozapadni) dislociran je zajedno s dijelom grede s lučnim otvorima. Površinska oštećenja balustrade vidljiva su na južnom i sjevernom dijelu.

Slika 26. *Teško oštećenje terase i ograde*

Veći broj projektila koji je direktno pogodio klaustar u zoni zapadnog krila i spoja s južnim krilom izazvao je jake vibracije tog dijela građevine. Stabilna struktura građevine doživjela je lokalno izražena konstruktivna oštećenja. Od krhotina projektila oštećena je bila i fontana u vrtu klaustara.

Na crkvi je djelomično oštećen pokrov kupom kanalicom, dvostruko poletvanje i dio krovne konstrukcije zbog izravnog pogotka u sjevernu strehu krova.¹¹⁸ Izravnim pogotkom u vijenac apside uništen je dio profiliranog vijenca apside i arhitektonske plastike i dio pokrova. Od krhotina projektila oštećen je čitav pokrov na kapeli sv. Trojstva. Od detonacije su bili izbijeni vitraji sakristije te je nastala pukotina na nosivom zidu koja se pod utjecajem vlage proširila. Od krhotina projektila oštećeno je sjeverno pročelje iznad terase klaustara, jako je oštećen vijenac krajnjeg zapadnog prozora (profilacija) i površinski je oštećen profilirani vijenac (krovni kanal). Površinski je oštećen bio i pokrov krovnih streha.¹¹⁹

Od krhotina projektila koji su padali na Stradun oštećeni su krajnji zapadni dio južnog pročelja - zapadni portal, zabat krajnjeg zapadnog prozora, prilazno stubište, šira zona zidnog

¹¹⁸ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1149)

¹¹⁹ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1150)

platna, maskeron te krovni vijenac. Oštećenja su bila površinska, a dijelovi profiliranog vijenca vrata i krovništa su bili odlomljeni kao i nastupi stubišta. Od krhotina projektila oštećena je skulptura sv. Ivana na istočnom portalu južnog pročelja te u manjoj mjeri ostala plastika portala.¹²⁰

Slika 27. *Portal Franjevačke crkve*

U unutrašnjosti je od krhotina projektila mjestimično bila oštećena žbuka zidova i stropa. Od snažnih detonacija popucala je štukatura. Oštećena je i dijelom uništena unutarnja i vanjska stolarija. Zvonik je pogođen izravnim pogotkom u kupolu s istočne strane. Probijen je armiranobetonski plašt kupole promjera 70 cm. U široj zoni je oštećen pokrov - olovni lim, te kameni profilirani završni vijenac. Neizravno krhotinama projektila na više je mjesta pogođeno zidno platno. Udarcem projektila uništeni su penjalica na kupoli i gromobran.¹²¹

Slika 28. *Pogodak vođenom raketom*

¹²⁰ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1150)

¹²¹ Usp. Isto

Samostanska knjižnica nalazi se u zapadnom krilu. Dva izravna pogotka u krov oštetila su krovnu konstrukciju i pokrov, a probojem jednog kroz stropnu konstrukciju oštećen je interijer knjižnice.¹²² Izravnim pogotkom u sjeverni zid (pretprostor knjižnice) u nivou drugog kata površinski je oštećen pročelni dio, kameni okvir prozora, a uslijed naknadnog djelovanja vlage došlo je do jačih oštećenja nosivog zida.¹²³ Krhotinama projektila i detonacijama rastresen je ostali krovni pokrov. Djelomično su oštećeni krovni kanali, limeni oluci, kameni okviri prozora i vijenci, a djelomično je bila uništena vanjska i unutarnja stolarija.

Sjeverno krilo pogođeno je trima izravnim pogocima u krov. Pogotkom u rubni dio zapadne krovne plohe te probojem u prostor kata oštećeni su krovna konstrukcija i kameni kanal iznad zapadnog pročelja uključujući konzole koje su u potpunosti bile uništene.¹²⁴ Vidljive su bile vertikalne pukotine u unutrašnjem sjeverozapadnom uglu zgrade i djelomična oštećenja žbuke. Ostali projektili oštetili su pokrov i krovnu konstrukciju. Detonacijama je rastresen ostali pokrov, a krhotinama projektila oštećeni kameni kanali, limeni oluci, te kameni okviri prozora i vijenci. Izravnim pogotkom u pločnik gornjeg klaustra, neposredno uz krajnji istočni prozor refektorija potpuno su uništeni kameni okvir prozora, parapetni zid i stolarija, a krhotinama je oštećen pročelni zidni plašt, te obrada zidova i svoda unutrašnjosti.¹²⁵

Slika 29. Jedan od brojnih pogodaka klaustra

¹²² Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1150)

¹²³ Usp. Isto

¹²⁴ Usp. Isto

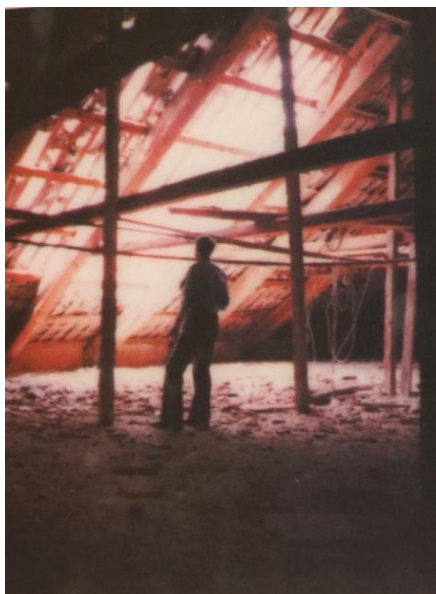
¹²⁵ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1149)

Izravnim pogotkom u sjeverni zid u nivou prostorije prvog kata probijen je nosivi zid i oštećena obrada zidova i stropa u unutrašnjosti prostorije. Krhotinama projektila i detonacijama oštećena je i djelomično uništena vanjska i unutarnja stolarija samostanskog krila.

Istočno krilo zadobilo je četiri izravna pogotka u zapadnu strehu i sljeme krova. Znatno je oštećena krovna konstrukcija. Probojem jednog projektila kroz strop djelomično je oštećena stropna konstrukcija, obrada zidova i stropa unutrašnjosti, te pregradni zidovi. Krhotinama projektila i detonacijom oštećena je preslica na zapadnom pročelju, rastresen pokrov istočne strehe i djelomično uništena vanjska i unutrašnja stolarija, oštećeni su kameni okviri prozora, kameni kanali i limeni oluci.¹²⁶

Izravni pogodak u istočni ogradni zid kompleksa doveo je do proboja i detonacije u prizemni prostor gdje je smješten muzej. Oštećen je unutarnji okvir bifore prema klastru, profilacija i zidni plašt uz prozor, a oštećena je i vanjska i unutarnja stolarija.

Gornji klaustar oštećen je izravnim pogotkom u istočnu strehu zapadnog krila. Oštećena je konstrukcija i krovni pokrov sjeveroistočnog ugla. Dva izravna pogotka u krov sjevernog krila oštetilo je krovnu konstrukciju i pokrov sjeveroistočnog dijela. Krhotinama projektila i detonacijama rastresen je krovni pokrov svih krila, kameni krovni kanali i limeni oluci. Krhotinama i detonacijama projektila (pogocima u klaustar i vrt) oštećen je zidni plašt svih pročelja, kameni okviri otvora, stupovi i kamena plastika klaustara, vanjska i unutarnja stolarija, te djelomično obrada zidova i stropova interijera.¹²⁷

Slika 30. Polomljeno krovište crkve

¹²⁶ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1150)

¹²⁷ Usp. Isto

Vrt i okolni prostor bili su oštećeni izravnim pogotkom u vrt, u zapadni potez gradskih zidina i u međuprostor.¹²⁸ Oštećena su pristupna stubišta i potporni zidovi vrta, presječena su dva vrtna stupa, a ostali su površinski oštećeni.

Izravnim pogotkom u krov luže (sjeverni ugao) oštećena je nosiva greda na spoju dvije krovne plohe (hrbat), pokrov i letve su razneseni.¹²⁹ Od krhotina projektila površinski je oštećena južna krovna streha.

Višekratnim pogocima projektila na Stradunu galerima je teže oštećena skulptura sv. Ivana Krstitelja unatoč preventivnoj zaštiti.¹³⁰ Lijeva je ruka u laktu bila odlomljena i pohranjena u samostanu, dok su se manja oštećenja nalazila na dekorativnoj i profiliranoj plastici oba portala.

Eksplוזijom projektila u neposrednoj blizini kapele teško je oštećeno šest vitraja koji su naknadno izvađeni iz prozorskih okvira, a privremeno su bila postavljena stakla s drvenim okvirima.

Eksplוזijom projektila u neposrednoj blizini stupova malog klaustra galerima su lakše oštećeni reljefi lavlje glave i florealne dekoracije na dvije strane baze jednog stuba, dok su se manja oštećenja nalazila na stupovima odrine.

Slika 31. Oštećeni kapiteli

Višekratnim eksplozijama projektila u gornjem vrtu više je stupova (dva veća stupa i pet manjih stupova) odrine lakše oštećeno (prelomljeno ili prevrnuto).¹³¹

Eksplוזijom projektila u neposredno blizini sunčane ure na pet je mjesta lakše bila oštećena žbuka.¹³²

¹²⁸ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1150)

¹²⁹ Usp. Isto

¹³⁰ Usp. Isto

¹³¹ Usp. Isto

¹³² Usp. Isto

Preventivno su zamijenjeni krovovi na crkvi i samostanu. Izvedeno je ostakljenje, postavljeni su potpuno novi prozori, te djelomično popravljena unutarnja i vanjska stolarija. Preventivno i djelomično su popravljene međukatne konstrukcije, te obloga unutarnjih zidova i stropova. Na južnom pročelju crkve postavljeno je novo zapadno pristupno stubište.¹³³

Slika 32. *Portal Franjevačke crkve nakon obnove*

Radove je izvodila tvrtka Lokošek projekt iz Zagreba. Krov crkve je potpuno rekonstruiran. Popravljen je orgulje. Na apsidi je zamijenjen uništen dio vijenca i dio pokrova.

U sakristiji su umjesto vitraja preventivno postavljeni potpuno novi prozori.

Djelomično je zamijenjen pokrov na kapeli Sv. Trojstva. Na zvoniku je zazidan proboj na kupoli i postavljena nova olovna obloga. Na kupolu je postavljena nova penjalica i novi gromobran. Dijelom su popravljeni i dijelom zamijenjeni prozori muzeja. Postavljeni su novi kameni okviri i nova stolarija prozora. U refektoriju je zazidan proboj parapetnog zida sjevernog pročelja sjevernog krila. Uređeno je novo spremište u prizemlju istočnog krila gornjeg klaustura zbog ratne ugroženosti arhiva.

Rekonstruirana su krovista krila na mjestima jakih oštećenja od proboja. Pretresene su ostale krovne površine s djelomičnom izmjenom poletvanja. Djelomično su zamijenjeni i popravljeni kameni kanali, limene oluke, kameni okviri otvora i vijenci, dijelovi kamenog zida, obloge zidova i stropova, te ostala vanjska i unutarnja stolarija. Rekonstruirana je i djelomično zamijenjena kamena plastika klaustura i crkve, kameno pročelje terase i trijema klaustura. Djelomično je zamijenjena krovna konstrukcija, poletvanja i pokrov luže. Preporučena rekonstrukcija vitraja sakristije obavljena je prema autorovim kartonima, kao i ugradnja vitraja. U programu obnove preporučeno je prioritarno saniranje zapadnog krila zbog

¹³³ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1150)

zaštite vrijednog knjižnog fundusa. Lijepljenje sačuvanih odlomljenih dijelova ruke skulpture sv. Ivana Krstitelja rađeno je epoksidnom smolom i bakrenim trnovima. Manja oštećenja i nedostajuće forme kamene plastike domodelirana su u masi umjetnog kamena. Tijekom radova bio je obvezatan konzervatorski nadzor.

Slika 33. *Klaustar Male braće nakon obnove*

Zbog siline razaranja elemente ograde galerije (zapadna strana) i jedne rozete (jugozapadni dio zapadnog zida) nije bilo moguće restaurirati, nego je bilo potrebno izraditi faksimile u adekvatnom kamenu uz pomoć sačuvanih elemenata i ostalog komparativnog materijala.¹³⁴ Za manja oštećenja predložena je restauracija u adekvatnom umjetnom kamenu uz tonsko usklađivanje s izvornikom.

Kod zahvata na galerijskom dijelu demontirana je kompletna ograda na zapadnoj strani klaustra kao i po dva polja na jugozapadnoj i sjeverozapadnoj strani.¹³⁵ Izrađeni su uništeni balustri i poklopnici u adekvatnom kamenu. Retuširana su manja oštećenja na preostalim dijelovima ograde galerije u adekvatnom umjetnom kamenu. Lijepljenje puknutih dijelova kamene plastike učinjeno je epoksidnom smolom uz ugradnju bakrenih trnova.¹³⁶ Nakon završetka montirana je restaurirana ograda. Retuširani dijelovi su tonsko usklađeni s izvornikom.¹³⁷

Teško oštećena rozeta na jugozapadnom dijelu zapadnog zida klaustra je demontirana. Odlomljeni dijelovi kamene plastike lijepljeni su epoksidnom smolom. Izrađen je faksimil

¹³⁴ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1150)

¹³⁵ Usp. Isto

¹³⁶ Usp. Isto

¹³⁷ Usp. Središnji arhiv Ministarstva kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zbirka dosjea i elaborata zaštitnih radova na spomenicima kulture, MK – UZKB/SA-ZDE (1150)

rozete u adekvatnom kamenu nakon čega je ugrađena na svoje mjesto. Retuš manjih i većih oštećenja na preostalim rozetama učinjen je u adekvatnom umjetnom kamenu koji je tonski usklađen s izvornikom.

Na dvostrukim heksaforama klaustra nalazila su se manja i veća oštećenja na 30 kapitela, 22 stupa i 6 baza stupova. Teško oštećeni su bili jedan kapitel i jedan stup.¹³⁸ Demontirani su i rekonstruirani uništeni dijelovi kapitela te je u adekvatnom kamenu izrađen faksimil. Elementi su vraćeni na svoje mjesto. Restaurirana su i manja oštećenja u adekvatnom umjetnom kamenu i tonsko usklađivanje retuša s izvornikom. Veća oštećenja restaurirana su lijepljenjem i zatvaranjem u adekvatnom umjetnom kamenu. Restauratori zaduženi za ove radove odlučili su manja oštećenja zatvoriti vapnenom žbukom i retuširati ih.

3. 1. 2. Crkva Svetog Vlaha

Na trgu kod Vrata od Ploča u samom srcu grada nalazi se barokna crkva Sv. Vlaha, zaštitnika grada Dubrovnika. Kao što je već spomenuto u povijesnom poglavlju ovoga rada, nekada je na tom mjestu bila romanička crkva koja je 1706. godine izgorjela u požaru. Crkva Sv. Vlaha gradila se u razdoblju od 1707. do 1715. godine.¹³⁹ Gradnjom je upravljao venecijanski arhitekt i kipar Marino Gropelli.¹⁴⁰

Crkva Sv. Vlaha je građevina centralnog oblika s tlocrtom u obliku kvadrata s upisanim križem jednakih krakova. Na bogato ukrašenom glavnom pročelju i u interijeru crkva ima karakteristike venecijanskog baroka. Stubište je okruženo baroknom raskošnom balustradom. Na pročelju dominira monumentalni portal, s presječenim zabatom i skulpturama anđela, uokviren kamenim stupovima s kompozitnim kapitelima. Četiri velika korintska stupa dijele i raščlanjuju cijelu površinu pročelja. S jedne i s druge strane portala između dvaju stupova smješteni su veliki prozori. Ispod prozora su barokni reljefni festoni. Iznad se nalazi už i gornji dio pročelja s termalnim prozorom u sredini i s bočnim balustradama. Kip sv. Vlaha koji desnom rukom blagoslivlja, a u lijevoj ruci drži model grada nalazi se na sredini vrha pročelja. Iznad krajnjih stupova pročelja nalaze se sveci. Raznobojni vitraji djelo su

¹³⁸ Isto, MK – UZKB/SA-ZDE (1150)

¹³⁹ Usp. K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlaha u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik, 2018., str. 48.

¹⁴⁰ Usp. K. Horvat-Levaj, A. Baće, *Zborna crkva sv. Vlaha u Dubrovniku*, Dubrovnik, 2018., str. 97.

dubrovačkog slikara Ive Dulčića iz 1972. godine.¹⁴¹ Crkva je sagrađena od korčulanskog kamena s otoka Vrnika.¹⁴²

Slika 34. *Crkva sv. Vlaho*

U ratu od 1991. do 1992. godine crkva je pogođena s pet direktnih pogodaka. Stradalo je pročelje, stubište s balustradom, ulazni portal, vitraji i krov.¹⁴³ Krov crkve pogođen je u dva navrata, u studenom 1991. godine i 6. prosinca 1991. godine kada je grad gorio u plamenu, tad je glavno pročelje pogođeno trima projektilima, a nekoliko indirektnih pogodaka ispred i sa strane crkve nanijelo je znatna oštećenja. Oštećena je kamena plastika, skulpture na vanjskim ploham zidova te kapiteli nad pilastrima.¹⁴⁴ Eksplozijom projektila neposredno uz crkvu bilo je oštećeno deset vitraja.¹⁴⁵

Slika 35. *Vitraj nakon restauracije*

¹⁴¹ Usp. K. Horvat-Levaj, A. Baće, *Zborna crkva sv. Vlaho u Dubrovniku*, Dubrovnik, 2018. str. 373.

¹⁴² Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

¹⁴³ Usp. Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika, *Izveštaj o oštećenjima arhitektonske i dekorativne kamene plastike nastalim u ratu 1991/92*, Dubrovnik, kolovoz 1992.

¹⁴⁴ Usp. Isto

¹⁴⁵ Usp. K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlaho u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik, 2018., str. 264.

Vitraji su demontirani, restaurirani su tako što im je promijenjeno staklo i stavljeni novi okviri, te nakon završetka restauracije montirani.¹⁴⁶ Vitraje je restaurirao akademski slikar Robert Mijalić iz Rijeke.

Direktnim pogocima i eksplozijom projektila u neposrednoj blizini crkve teško je oštećena balustrada na sjeveroistočnoj strani crkve kao i reljef na istočnoj strani sjevernog pročelja, dok su se manja oštećenja nalazila i na reljefu na zapadnoj strani istog pročelja.

Slika 36. Oštećena ograda na crkvi sv. Vlaha

Oštećenja kamenih kanala i vijenaca uzrokovala su prokišnjavanje prostora, a nastale pukotine ugrozile su nosivost sustava crkve. Kroz pukotine je prodirala vlaga i oštetila strukturu svodova i lukova u unutrašnjosti. U zidnoj strukturi korodirale su željezne spone zbog čega se povećavao volumen i pomicali kameni elementi.¹⁴⁷

Neposredno nakon bombardiranja Grada, u ljeto 1991. godine stručna komisija izradila je dokumentaciju oštećenja i procjenu potrebnih sredstava.¹⁴⁸ Pristupilo se planovima restauracije i utvrdila se metodologija zahvata na balustradi i desnom festonu pročelja crkve. Odlučena je obnova metodom *faksimila*. Bilo je potrebno poštivati načelo apsolutne sigurnosti u poznavanju prvobitnog izgleda. Sve odluke su donešene zajedno s UNESCO-vim stručnjacima, poznavateljima restauratorskih i konzervatorskih metoda u zaštiti kulturnih dobara na globalnoj razini. Uz pomoć donacija 1993. godine na crkvi se interveniralo kamenom s otoka Vrnika od kojeg je u 18. stoljeću crkva i sagrađena.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Iz razgovora s restauratorom Robertom Mijalićem, dana 24. rujna 2019.

¹⁴⁷ Usp. Oštećenja od rata i sanacija spomenika kulture o kojima se skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Obnova Dubrovnika. Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, str. 97.

¹⁴⁸ Usp. Dokumentacija arhiva Konzervatorskog odjela u Dubrovniku, elaborat iz 1993.

¹⁴⁹ Usp. K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlaha u Dubrovniku*, 2018., str. 94.

U proljeće 1993. godine balustradu su klesali korčulanski klesar Vinko Braco Fabris i dubrovački kipar Ivo Jašić. Nakon uzetih mjera širine, dužine i debljine s neoštećenih istovjetnih kamenih elemenata izrađene su šablone po kojima su isklesani novi dijelovi. Koristili su se starim ručnim alatima, raznim dlijetima, oštrim piketom, grubom i sitnom zubatkom da bi što vjernije obradili kamen.¹⁵⁰ S gornje i donje strane balustara isklesali su kamene klinove kvadratnog oblika koji su kod ugradnje našli svoja ležišta u poklopnici i bazi balustrade. Upotrebljavali su suvremenija i manje vidljiva vezivna sredstva, pa su izbjegli željezne klinove i zalijevanje olovom. Isklesano je osam novih balustara i oko šest metara poklopnice. Obnovljeno je glavno sjeverno i istočno pročelje te stuba na ulazima s tih pročelja, kao i dio tek manje oštećenog balustra koji prate glavno stubište i to metodom tašeliranja. Radovi su se izvodili na Korčuli od vrničkog kamena tipa *fiorito*. Zahvat je financirao dubrovački slikar Ivo Vojvodić s grupom hrvatskih slikara.¹⁵¹

Slika 37. Obnovljena ograda i na crkvi sv. Vlaha

Znatna oštećenja od direktnog pogotka pretrpio je reljefni feston s desne strane glavnog portala crkve, pa je njegova lijeva strana s bogatom dekoracijom biljnih motiva, voća i lišća, zajedno sa središnjim medaljonom, ukrašenim simetrično raspoređenim cvijećem i viticama bila predviđena za novo klesanje. Prvotno nije bilo planirano obnavljanje središnjeg medaljona, ali se ustanovilo da su oštećenja puno veća jer su po čitavoj duljini bile napukline koje su se naknadno pojavile što je prijetilo rasipanju ornamenta.¹⁵² Tek tada se odlučilo za

¹⁵⁰ Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

¹⁵¹ Isto

¹⁵² Usp. K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlaha u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik, 2018., str. 195.

ново klesanje tog centralnog dijela festona. Feston je detaljno snimljen, uzete su mjere visine, širine i dubine, oblik i presjek. Napravljena je skica iscrtavanjem oblika prema uzetim mjerama drugog neoštećenog festona. Ove radove je izvela francuska restauratorska firma Quelin iz Pariza i to kao donaciju nakon posjete njezinog vlasnika Herve Quelina Dubrovniku. Grube radove su izveli u radionici blizu crkve, a fine ornamente *in situ* nakon ugradnje pripremljenih kamenih ploča u pročelje učvršćenim bakrenim sidrima za podlogu i otraga zalili vapnenim mortom. Ugrađena su četiri nova komada istog kamena uzetog s otoka Vrnika tipa *unito* ili *saldi*. Na postavljenim kamenim pločama iscrtani su detalji ornamenata, a nakon iscrtavanja su ih klesali. Kod klesanja su se služili kompresorom i pneumatskim alatima, a pripremu površine kamena i izradu finih ornamenata te završne radove obrađivali su na tradicionalan način ručno odnosno finom zubatkom. Patiniranje zbog intervencije na ujednačenju ostavljeno je vremenu.¹⁵³

Tijekom prvih radova na crkvi pokazala se potreba za izradom cjelovite arhitektonske snimke. Izrada prve kombinirane fotogrametrijsko-arhitektonske snimke crkve Sv. Vlaha započela je 1997., a dovršena 1999. godine. Snimljeni su svi dijelovi ornamenata, oltari, skulpture i vitraji. Prilikom detaljnog pregleda crkve tijekom snimanja uočena su teška oštećenja svih vijenaca i znatna oštećenja unutarnje strukture zida, glavnog pročelja kao i kipova na vrhu. Tijekom 1998. i 1999. godine provedena je restauracija i konsolidacija kamenih kipova na vrhu glavnog pročelja – Vjere, Nade, sv. Vlahu.¹⁵⁴ Radove je izvela tvrtka Građevinar-Quelin uz stručni nadzor Hrvatskog restauratorskog zavoda iz Zagreba. Obavljeno je čišćenje patine od raznih nakupina, sanirala su se lokalna oštećenja na vanjskom i unutrašnjem zidu, te zatvorile pukotine.

Slika 38. *Detalji i totali skulpture anđela prije i nakon radova*

¹⁵³ Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

¹⁵⁴ Usp. K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlahu u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik, 2018., str. 97.

Stare zahrđale skobe i sidra demontirana su i zamijenjena novim sidrima od nehrđajućeg čelika.¹⁵⁵ Nakon završetka čišćenja patine ustanovljeno je da su križ na kipu Vjere, te mitra i pastoral na kipu sv. Vlaha izvorno bili pozlaćeni.

U 2000. godini nastavilo se sa zahvatima na kamenim pročeljima crkve jer je prijetila opasnost od urušavanja oštećenih vanjskih i unutarnjih kamenih vijenaca. Izvedene su i dvije temeljne sondažne jame kako bi se utvrdilo stanje temelja. Vertikalne pukotine simetrično na zapadnom i istočnom pročelju ustanovljene su prilikom detaljnog pregleda. Te pukotine počele su se s vremenom širiti.¹⁵⁶ Tijekom provedbe zaštitnih arheoloških istražnih radova otkriveni su potpuno očuvani temelji prvobitne crkve ispod dijela gabarita sadašnje. Pokrenuta su detaljna geomehanička istraživanja tla oko crkve, te pisanje projekta za konstrukcijsku sanaciju. U kamenu su nastale mikropukotine zbog detonacija i udara granata, te je djelovanjem atmosferske vode došlo do prodora vlage sve do željeznih klinova i spona. Pod utjecajem vode korodirale su željezne spona koje su povećavale svoj volumen te je zbog njihovog bubrenja došlo do ispadanja kamenih elemenata s vijenca.¹⁵⁷

Slika 39. Pukotine i oštećenja kamenog zida

Tijekom 2004. godine uslijed ispadanja jednog kamenog ulomka započinje sanacija oštećenih unutarnjih kamenih vijenaca. Sanacija oštećenih vanjskih kamenih vijenaca započela je 2005., a završena je 2006. godine. Radove je financiralo Društvo prijatelja dubrovačke starine, a stručni nadzor i organizaciju proveli su Zavod za obnovu Dubrovnika i Konzervatorski odjel u

¹⁵⁵ Usp. K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlaha u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik, 2018., str. 189.

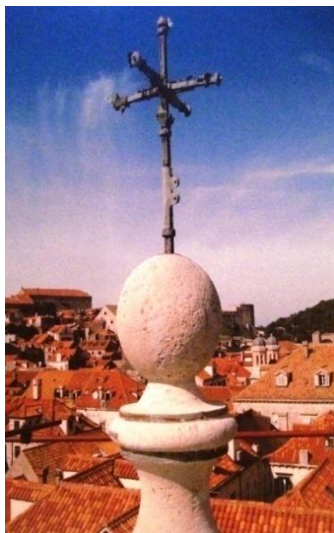
¹⁵⁶ Usp. K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlaha u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik, 2018., str. 198.

¹⁵⁷ Usp. Oštećenja od rata i sanacija spomenika kulture o kojima se skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Obnova Dubrovnika. Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, str. 97.

Dubrovniku. Izvađene su uništene zahrđale željezne spone i zamijenjene novim nehrđajućim. Na mjestima demontaže oštećenih vijenaca bilo je potrebno provesti injektiranje.

Za svaku fazu radova izrađena je sva potrebna projektna i stručna dokumentacija. Arheološko – istražni radovi u crkvi i oko nje tijekom 2005. godine u cijelosti su ustanovili geometriju ranije crkve.¹⁵⁸ U 2007. godini obavljeni su restauratorski radovi čišćenja i rekonstrukcije na oštećenom kapitelu.¹⁵⁹ Kompozicija anđela koja se nalazi na sjevernom pročelju obnovljena je sidrima od nehrđajućeg čelika.¹⁶⁰

Tijekom 2008. i 2009. godine ugrađena je kombinirana zaštita ukrasnih dijelova pročelja za zaštitu od ptica.¹⁶¹ Radovi konstrukcijske sanacije u zoni krovišta: na kupoli, na četiri male kupole, na preslici za zvona, na zabatnim zidovima i na krovu završeni su 2010. godine.¹⁶² Te iste godine izvedena je i gromobranska instalacija.

Slika 40. *Akroterij s križem nakon sanacije i izvedbe gromobranske instalacije*

Sredinom 2012. godine dovršena je prva faza radova koja je uključivala sanaciju istočnog pročelja. Krajem te iste godine ugovorena je druga faza radova. U veljači 2003. godine započeli su radovi na sanaciji i konzervatorsko-restauratorski radovi na stubama istočnog pročelja i na južnom pročelju crkve.¹⁶³ Treća faza radova započela je krajem 2013. godine, te

¹⁵⁸ Usp. Oštećenja od rata i sanacija spomenika kulture o kojima se skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Obnova Dubrovnika. Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, str. 97.

¹⁵⁹ Usp. Isto

¹⁶⁰ Usp. Isto

¹⁶¹ Usp. Isto

¹⁶² Usp. Isto

¹⁶³ Usp. K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlaha u Dubrovniku*, 2018., str. 108.

je uključivala konstrukcijske sanacije i konzervatorsko-restauratorske radove na zapadnom pročelju crkve. Radovi su dovršeni početkom 2014. godine.¹⁶⁴

Bez obzira na duljinu trajanja radova crkva Sv. Vlaha primjer je uspješne obnove spomenika kulture najviše kategorije. U svim fazama obnove metodološki je ispravna te se može reći da je ogledni primjer sustavne obnove spomenika oštećenog u ratu.

3.2. STAMBENI OBJEKTI

Uz sakralne objekte za vrijeme rata su dakako stradali i stambeni objekti.

Neprijateljsko razaranje bilo je usmjereno na središnji rezidencijalni dio grada s najjačom koncentracijom spomenika i stanovnika – na stambenu arhitekturu. U povijesnoj jezgri grada izgorjelo je više građevina, među njima sedam baroknih palača sagrađenih nakon potresa 1667. godine: barokna palača u Ulici od Sigurate 1, palača Klašić u Ulici od Sigurate 2, palača Sorkočević u Ulici Miha Pracata 6, palača Martinušić u Ulici Sv. Josipa 1, barokna palača u Ulici od Puča 11, palača Đurđević - Maineri u Širokoj ulici 5 i barokna palača u Ulici od Puča 16.¹⁶⁵

Slika 41. *Kuća u plamenu, 6. prosinca 1991. godine*

Nakon požara prouzrokovanim granatiranjem Dubrovnika, od palača su ostala samo pročelja i unutrašnji nosivi zidovi s teško oštećenom kamenom plastikom. Izgorjela su krovšta,

¹⁶⁴ Usp. K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlaha u Dubrovniku*, 2018., str. 108.

¹⁶⁵ Usp. K. Horvat-Levaj, *Barokna reprezentativna stambena arhitektura u Dubrovniku*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 19, Zagreb, 1995., str. 69.

međukatne konstrukcije, dijelovi stubišta i drveni elementi unutarnje opreme poput portala i stupova. Zajednička karakteristika dubrovačke stambene arhitekture je jednostavno oblikovana vanjšina i bogato ukrašena unutrašnjost. Raskošnoj unutrašnjosti palača kao element doprinose pažljivo ugrađena stubišta. Tijekom baroka stubište je imalo veliko značenje u organizaciji stambenih interijera. Stubišta su u stambenoj izgradnji, posebno nakon potresa 1667. godine, bila arhitektonski element na kojima su se očitovale promjene prihvaćanja novog stila. Stoga se u tipologiji dubrovačke stambene arhitekture razlikuju dva osnova tipa. U svom djelu *Barokna reprezentativna stambena arhitektura u Dubrovniku*, Katarina Horvat Levaj opisala je ta dva osnova tipa baroknih palača. Prvi je tip proistekao iz lokalne gotičko-renesanse tradicije a karakterizira ga stubište koje je organizacijski vezano s dvoranom ili predsobljem, a drugi je uveden nakon potresa kojega karakterizira stubište kao zasebna prostorna jedinica, a koji je nastao prema inozemnim uzorima.¹⁶⁶ Izgorjele palače uglavnom pripadaju tradicionalnom tipu. Palače su po namjeni stambeni objekti na katovima s prizemnom poslovnim prostorima, trgovinama i slično. Prizemni otvori su „na koljeno“, na prvom katu su veliki pravokutni prozori, a na drugom katu mali kvadratični.

3.2.1. Palača Festivala

Palača u Ulici od Sigurate 1 (Palača Festivala) je tipična manja barokna palača koja je smještena uz glavnu ulicu Stradun. Pozicija na kojoj se nalazi ističe njen volumen i daje joj reprezentativnost. Zbog svoje elegancije postignute proporcijama djeluju i monumentalno.

Palača je izgrađena kao dvojna kuća, u prizemlju su dućani a na katu stanovi. Po starom dubrovačkom običaju graditeljstva može se reći da objedinjuje javni i privatni sadržaj. Na taj način objedinjava dvije stambene jedinice. U dvjema stambenim jedinicama izvorno su postojala interna stubišta. Novo dvokrako stubište je do prvog kata kameno, a dalje drveno. Oblikovanje vanjšine palače Festivala odlikuje se za dubrovačku profanu arhitekturu karakterističnom reprezentativnom raščlambom fasada. Raspored otvora na pročelju je u zrcalnoj simetriji. U prizemlju se nalaze četiri otvora vrata „na koljeno“. Na taj način se artikulira trgovinski dio otvoren javnosti. Iznad prizemlja smješten je plitki horizontalni vijenac koji se proteže i na bočna pročelja. Vijenac je prekinut s četiri profilirane prozorske klupice nad kojima su smještena četiri prozorska otvora naglašene visine. Okviri su

¹⁶⁶ Usp. K. Horvat-Levaj, *Barokna reprezentativna stambena arhitektura u Dubrovniku*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 19, Zagreb, 1995., str. 70.

karakteristične barokne profilacije, nejednake trake koje se protežu od podnožja do natprozornika. Okviri prozora prvog kata sastoje se od profiliranih klupčica, plastično profiliranih doprozornika, frizova s geometrijskim motivima te profiliranih vijenaca. Drugi kat ima četiri manja kvadratična prozorska okvira. U različitosti otvora, ističe se težnja naglašavanju prvog kata i različitost namjene unutrašnjih katova.

Uslijed ratnih razaranja 6. prosinca 1991., nastali požar uništio je u cijelosti unutrašnjost palače. Ostala je samo ljuštura i dio unutrašnjih zidova prizemlja. Kompletan sadržaj i građevinski materijal urušili su se u prizemlje.¹⁶⁷

Obnova potpuno izgorjelih objekata odvijala se u tri faze rada.¹⁶⁸ Prva faza uključivala je raščišćavanje ruševina, osiguravanje i zaštitu ostataka objekata. U drugoj fazi izrađene su konzervatorske valorizacije i smjernice za obnovu, te projekt obnove. Kako bi se pripremila potrebna dokumentacija za obnovu bilo je važno učiniti arhitektonska snimanja i kulturno povijesnu valorizaciju. Treća faza je uključivala obnovu objekata, od sanacija konstrukcije do završnih radova. Rekonstrukciju je olakšavala jednakost svih palača u rasporedu na pročelju, istovjetnost oblikovanja kamenim portalom, te prozorima prvog kata.

Slika 42. Palače u Ulici od Sigurate 1 i 2 u plamenu

Palača u Ulici od Sigurate 1 je u vlasništvu Dubrovačkih ljetnih igara. Kao neodoljiv dio povijesne gradske jezgre prva je odabrana za postupak obnove u nizu izgorjelih zgrada. Metoda rekonstrukcije odabrana je s ciljem obnove i zaštite vrijedne urbane jezgre. Konzervatorske smjernice za restauraciju palače temeljene su na svim valoriziranim i zatečenim elementima koji je definiraju kao zgradu spomeničke vrijednosti.¹⁶⁹ Na sastanku

¹⁶⁷ Usp. Izdanja službe za zaštitu spomenika Dubrovnika, *Palača Festivala i njena obnova*, Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Povjereništvo Dubrovnik, 1995., str. 17.

¹⁶⁸ Usp. Isto

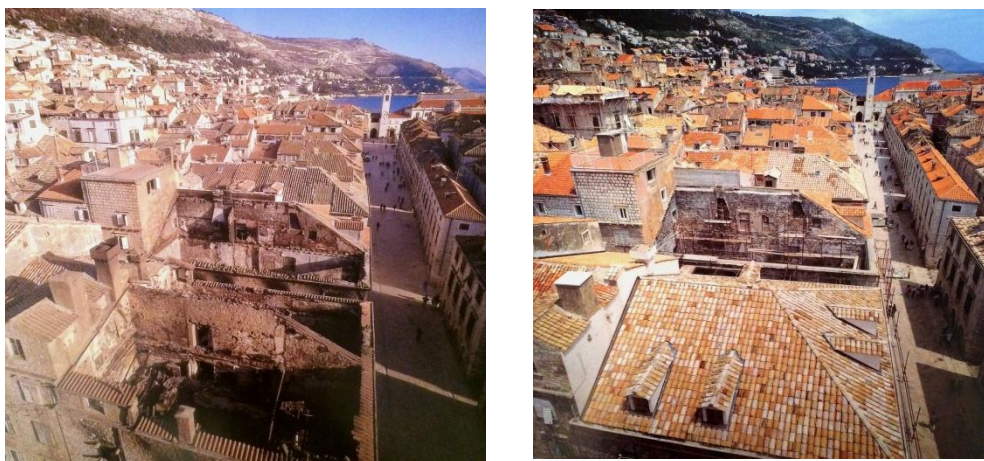
¹⁶⁹ Usp. Izdanja službe za zaštitu spomenika Dubrovnika, *Palača Festivala i njena obnova*, 1995., str. 22.

domaćih i inozemnih eksperata u travnju 1992. godine odlučeno je da se započne s radovima. Prva faza uključivala je obnovu krovišta. Prilikom obnove poštivan je izvorni oblik i elementi zgrade. Prema povijesnom iskustvu sredine tijekom obnove upotrebljavani su tradicionalni materijali. Od strane Stručno savjetodavne komisije Odbora za obnovu Dubrovnika i UNESCO-a preporučena je primjena tradicionalnih materijala i tehnika gradnje, ali je građevina i ojačana zbog trusnosti područja.

Međukatne konstrukcije izvedene su od drvenih greda, a za dodatna ojačanja korišteni su čelični elementi, te tanki sloj armiranobetonskih opni čija najveća debljina nije smjela prelaziti granicu od 5 cm.¹⁷⁰

U potpunosti je trebalo rekonstruirati glavno stubište od prizemlja do prvog kata u kamenu kao izvornom materijalu. Od prvog kata do potkrovlja stubište je bilo potrebno izvesti u drvetu, poštujući sve elemente od prije čiji su se obrisi dali iščitati na ostacima zidova.

Prema prijašnjem trostrešnom obliku bilo je potrebno izvesti krovište drvenom nosivom konstrukcijom s krovnim prozorima *belvederima* pritom pazeći na kompoziciju pročelja. Prema prethodno izrađenoj dokumentaciji izvedena je rekonstrukcija krovišta na način da je nakon učvršćenja vijenca nosivih zidova postavljena drvena krovna konstrukcija. Svi elementi i detalji izvedbe izvedeni su prema projektu i uz stalni konzervatorski nadzor, a krovište je prekriveno pokrovom od kupe kanalice, koristeći tradicionalnu staru dubrovačku kupu za gornji sloj. Grede i daske su prethodno bile blanžane i bojane tamnim premazom.

Slika 43. Krovište Palače Festivala prije i nakon obnove

Požar koji je zahvatio potkrovlje i drugi kat ošteti je unutarnju stranu kamenog zida drugoga kata. Zid je širine od oko 60 do 70 cm, sastoji se od unutarnjeg i vanjskog kamena. Vanjski dio kamena nije izgorio, dok je unutarnji kamen oštećen u požaru. Potpuno oštećeni kamen se

¹⁷⁰ Usp. Izdanja službe za zaštitu spomenika Dubrovnika, *Palača Festivala i njena obnova*, 1995., str. 18.

mijenjao, a neki se otukao i ožbukao.¹⁷¹ Radovi su bili završeni tijekom prosinca 1994. godine, a izvođač je bila tvrtka Građevinar-Quelin iz Dubrovnika.

Djelomičnom rekonstrukcijom i pažljivom restauracijom je bilo potrebno obnoviti pregradne zidove na prvome katu pazeći kako bi se zadržao njihov izgled i karakter.¹⁷² Na drugom katu i potkrovlju pregradne zidove koji su uništeni trebalo je izvesti novim materijalima pritom pazeći na povijesnu dispoziciju prostora prvog kata.

Slika 44. *Obnova palače u Ulici od Sigurate 1*

U stubišnom dijelu i u sjeveroistočnoj prostoriji prema postojećim podnim oblogama razizemlja, uz moguće popravke upotrebljavao se isti kamen.¹⁷³ Potrebno je bilo zamijeniti uništene sastavnice istih dimenzija i građa, te u potpunosti zadržati mramornu oblogu poda prvog kata. Za drugi kat i potkrovlje preporučena je drvena podna obloga kakva je bila i prije požara.¹⁷⁴

Svi izvorni detalji južnog pročelja zadržali su se, krpala se oštećena profilacija kamenih okvira prozora i oštećena kamena plastika. Na istočnom pročelju također su se zadržali izvorni elementi uz krpanje oštećenja. Na zapadnom pročelju težilo se vraćanju izvorne kompozicije, pa je bilo potrebno izvršiti restituciju zazidanih vrata i ukloniti sve naknadno dodane elemente.¹⁷⁵ Središnji prozori drugoga kata su jednoj od građevnih faza otvoreni u nekadašnjem pilu. Konzervatori su odlučili zazidati recentnije prozore i rekonstruirati kameno pilo.¹⁷⁶

¹⁷¹ Iz razgovora s direktorom tvrtke Građevinar-Quelin Nikolom Bakijom, dana 24. rujna 2019.

¹⁷² Usp. Izdanja službe za zaštitu spomenika Dubrovnika, *Palača Festivala i njena obnova*, 1995., str. 18.

¹⁷³ Usp. Isto

¹⁷⁴ Usp. Izdanja službe za zaštitu spomenika Dubrovnika, *Palača Festivala i njena obnova*, 1995., str. 18.

¹⁷⁵ Usp. Isto

¹⁷⁶ Usp. Izdanja službe za zaštitu spomenika Dubrovnika, *Palača Festivala i njena obnova*, 1995., str. 19

Prema studiji napisanoj nakon detaljnih istraživanja, a na kojoj su se temeljili konzervatorsko-restauratorskih radovi, autori pod vodstvom arhitekta Matka Vetme odlučili su se za restauriranje unutrašnjosti objekta: zidova, ograda, doprozornika, dovratnika i štuk ukrasa.¹⁷⁷

Izvornu unutarnju i vanjsku stolariju bilo je potrebno potpuno restaurirati prema sačuvanim uzorcima, t.j. po načelu rekonstrukcije po analogiji.¹⁷⁸

Nakon razaranja 1991. godine palača je očišćena od urušenog i izgorjelog materijala, te je postavljen improvizirani krov od ljepenke.¹⁷⁹ Svi su otvori zatvoreni kako u unutrašnjost ne bi ulazile padaline. Prilikom mjera očuvanja preostalih štukatura otkriveni su zidni oslici na prvom katu.

U drugoj fazi radova izvedena je rekonstrukcija krovišta od klasičnog drvenog gređa u sustavu roženičkog krova s pajantom. Na dijelu krovnog vijenca postavljen je horizontalni serklaž od drvenih greda vezan čeličnim sidrima s vijcima za nosive vanjske zidove.¹⁸⁰ Na čitavu površinu drvene konstrukcije stavljena je daska. Horizontalne letve prekrivene su PVC folijom i toplinskom izolacijom. Bilo je predviđeno pokrivanje kupama kanalicama karakterističnim za Dubrovnik. Tvornica iz Bedekovčine „Tondach Hrvatska“ bila je angažirana za proizvodnju kupa. U donjem sloju krovište je prekriveno novim kupama, a u gornjem sloju starim.

Slika 45. *Palača u Ulici od Sigurate 1 (Palača Festivala) 1996.-1997.,
obnova konstrukcije i pročelja*

¹⁷⁷ Usp. Izdanja službe za zaštitu spomenika Dubrovnika, *Palača Festivala i njena obnova*, 1995., str. 19

¹⁷⁸ Usp. Isto

¹⁷⁹ Usp. Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika, elaborat iz 1992.

¹⁸⁰ Usp. Isto

Oštećeni kameni dijelovi popravljani su metodom tašeliranja od istovrsnog kamena. Obnova krovišta je dovršena u prvoj fazi. U drugoj fazi obnove zamijenjene su stare oštećene kamene konzole međukatnih konstrukcija novima. Postavljena je drvena međukatna konstrukcija od drvenih greda s daščanom oplatom. Konstrukcija čeličnim sidrima i zategama vezana je na vanjski i unutarnji nosivi zid. U nastavku radova restaurirani su vanjski otvori zgrada te rekonstruirano stubište. Restaurirana je većina elemenata opreme unutrašnjosti te zidni oslici.¹⁸¹

Obnova Festivalske palače je bila prvijenac u obnovi stambene arhitekture. Prema njoj su se rekonstruirale tj. restaurirale i ostale palače.

3.3. KAMENA PLASTIKA

Tijekom ratnih razaranja direktnim i indirektnim pogocima projektila u Dubrovniku teško su oštećena kamena pročelja zgrada, fontane i kameni pločnici ulica i stubišta. Oštećenja su detaljno dokumentirana fotografijama i arhitektonskom snimkom. Njihova sanacija je bila prikladna za manje donacije i mogla se provoditi parcijalno prema raspoloživim sredstvima.

S vremenom su se izgubili tragovi oštećenja koja su bila prije obavljenih popravaka. Zahvaljujući dokumentima koji su arhivirani u Zavodu vidljiva su oštećenja koja su snimljena prije obnove. Prije obnove za oštećene kamene elemente na zgradama kao što su okviri, dovratnici, doprozornici, vijenci i sl., izrađena je detaljna arhitektonska snimka s opisom i prijedlogom intervencije, te foto-dokumentacijom i troškovnikom.¹⁸² Jednako se pristupilo obnovi prometnih površina i javnih komunalnih objekata. Za oštećenje kamene plastike izrađivalo se više kvalitetnih fotografija na kojima su se upisivale gabaritne mjere uzete u naravi te je predlagan način popravka. Osnovno načelo obnove bilo je poštivanje izvornosti povijesnih struktura, stoga su korišteni tradicionalni materijali i tehnike. U Dubrovniku to nije bilo nimalo jednostavno jer je građen od kamena s korčulanskog arhipelaga, s otoka Vrnika i Kamenjaka. Tamo se nalaze mali privatni kamenolomi iz kojih se brao kamen za gradnju objekata u Dubrovniku, no bez potrebne mehanizacije i opreme ti su kamenolomi bili

¹⁸¹ Usp. Izdanja službe za zaštitu spomenika Dubrovnika, *Palača Festivala i njena obnova*, Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Povjereništvo Dubrovnik, 1995.

¹⁸² Usp. Oštećenja od rata i sanacija spomenika kulture o kojima se skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Obnova Dubrovnika. Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, str. 122.

zapušteni pa se u vremenu obnove nije mogao brati kamen u većim količinama. Manje količine kamena su se mogle uzeti, ali za obnovu Grada su bile potrebne puno veće. Korčulanski kamen se koristio isključivo za reprezentativnije spomenike, a za ostale je pronađena alternativa u bračkom kamenu iz Pučišća.¹⁸³

Prilikom izrade dokumentacije prije same obnove neka oštećenja nisu bila vidljiva, kao što su oštećenja na kamenim pročeljima nastala pogocima projektila. Uslijed djelovanja atmosferilija oštećenja na kamenim kanalima i vijencima produbljena su i omogućen je prodor vode kroz pukotine u zidno tkivo. Pod utjecajem vode korodirale su željezne skobe i povećavanjem njihovog volumena izbijale su neoštećene kamene dijelove pročelja. Nakon završetka obnove ratnih šteta ta su oštećenja postala vidljiva, na Kneževu dvoru, Katedrali, crkvi Sv. Vlaha, Biskupskoj palači i drugim vrijednim spomenicima.¹⁸⁴ Vjerojatno na mnogim spomenicima takva oštećenja još nisu bila uočena. Ova činjenica potaknula je na potrebu trajnog provođenja radova sanacije oštećenja na pročeljima.¹⁸⁵

3.3.1. Velika Onofrijeva fontana

Na poljani Paska Miličevića nalazi se Velika Onofrijeva fontana koja je tijekom Domovinskog rata bila dosta oštećena. Sagrađena je 1438. godine kada i vodovod koji je u grad dovodio vodu iz oko 12 km udaljenog izvora.¹⁸⁶ Ovu fontanu izgradio je talijanski inženjer Onofrio di Giordano della Cava. Predstavlja jedan od najpoznatijih spomenika u Gradu. Usprkos teškim oštećenjima u potresu 1667. godine sačuvala je svoj izvorni volumen. Uzdignuti bazen kojemu se prilazi dvjema stubama ima poligonalni oblik, baš kao i središnji dio ukrašen maskeronima i flankiran stupićima. Polukružna kupola s okulusom izvorno je bila bogato ukrašena skulpturama simboličkog karaktera.

Prije Domovinskog rata bila je u zabrinjavajućem stanju. Tijekom rata izravno je pogođena minobacačkim granatama, te mnogobrojnim krhotinama projektila koji su padali po Stradunu.¹⁸⁷ Oštećen je konstruktivan dio, a teža oštećenja su bila na kamenoj plastici pročelja

¹⁸³ Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

¹⁸⁴ Usp. Oštećenja od rata i sanacija spomenika kulture o kojima se skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Obnova Dubrovnika. Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, str. 122.

¹⁸⁵ Usp. Isto

¹⁸⁶ Usp. Krasanka Majer Jurišić, Edita Širina, Velika Onofrijeva fontana u Dubrovniku, *Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture*, 2016., str. 8.

¹⁸⁷ Usp. Središnji arhiv Ministarstva kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zbirka dosjeka i elaborata zaštitnih radova na spomenicima kulture, MK – UZKB/SA-ZDE (1151)

i bazi fontane. Otvorena je rupa u kupoli promjera oko 1,20 m nastala od dva direktna pogotka topničkim projektilom u zoni kupole fontane na sjeveroistočnom uglu. Prijetila je opasnost da se dio kupole uruši. Teško je oštećena i dijelom uništena zidna struktura kupole zidana opekom.

Slika 46. Oštećena Velika Onofrijeva fontana

Isti projektil teško je ošteti kamenu zidnu strukturu vijenca i arhitektonsku plastiku fontane u frontalnoj zoni oko 3 m. Teško oštećenje odnosilo se i na jedan bočni stup fontane koji je odlomljen zajedno sa kapitelom u dužini od oko 70 cm i nalazio se u bazenu.¹⁸⁸ Četiri stupa bočno od udara, dva lijevo i dva desno teže su oštećeni indirektnim udarcima gelera i to u gornjim zonama i kapitelima gdje je zabilježeno dvadesetak površinskih oštećenja promjera između 3 i 10 centimetara.¹⁸⁹ Gelerom je oštećen i kameni natpis u zidu fontane koji se nalazio u donjem lijevom uglu na sjevernoj strani.

Od udara granate u zoni pločnika Straduna uz samu fontanu nastala su veća površinska oštećenja izražena u zoni pročelja bazena fontane sa sjeveroistočne strane, kao i na stepenicama baze i pristupa fontani. Oštećenja su bila površinska, promjera 5 - 15 cm, veća u zoni pristupnih stepenica, a manja u zoni pročelja bazena. Kameni maskeroni prethodno su zaštićeni vrećama s pijeskom tako da nisu stradali od navedenih udara.

¹⁸⁸ Usp. Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika, *Izveštaj o oštećenjima arhitektonske i dekorativne kamene plastike nastalim u ratu 1991/92*, Dubrovnik, kolovoz 1992.

¹⁸⁹ Usp. Isto

U ožujku 1992. godine započela je sanacija kupole. Stručnjaci iz UNESCO-a su u to vrijeme boravili u Dubrovniku.¹⁹⁰ Složili su se oko nužne sanacije kupole koja je predviđala zatvaranje rupe sedrom i tavelama (opekama) zbog statičke sigurnosti kupole. U svibnju 1993. godine u potpunosti je sanirana kupola. Rupa na kupoli zatvorena je novim tavelama, a dotrajale i oštećene tavele su potpuno uklonjene. Dotrajala žbuka sa sljubnice kupole je očišćena. Cijela površina kupole je iznova fugirana. Oštećene kamene ploče u podnožju bazena zamijenjene su novima.

Slika 47. Detalj oštećenja stepenica na sjevernom dijelu fontane uzrokovanih gelerima, prosinac 1991.

Tvrтка Lokošek projekt iz Zagreba izradila je arhitektonski snimak oštećenja kako bi se započelo s restauracijom kamenih elemenata. Kapitel koji je bio potpuno uništen restauriran je metodom faksimila, dakle uništeni dio stupa i kapitela zamijenjeni su novo isklesanim prema istovjetnom susjednom lijevom kapitelu jer je bilo dovoljno podataka vjernih originalu za takav način restauratorskog postupka. Kamen s otoka Vrnika identičan je originalnom, a ručno ga je klesao uz upotrebu tradicionalnih dubrovačkih klesarskih alata kipar Ivo Jašić.¹⁹¹ Desni kut oštećenog kapitela restauriran je metodom domodeliranja. Domodeliranje je napravljeno smjesom od originalnog kamenog praha i kamenog ljepila. Smjesa se postupno nanosila na oštećeno mjesto i modelirala u obliku akantusovog lišća prema identičnom lijevom kutu kapitela *in situ*. Nakon domodeliranja dio kapitela je patiniran kako bi se uskladio s ostalim dijelom. Oštećene kamene stube kojima se prilazi fontani, dvije u gornjem redu i šest u donjem redu, zamijenjene su novim kamenom tipa *fiorito* s otoka Vrnika.

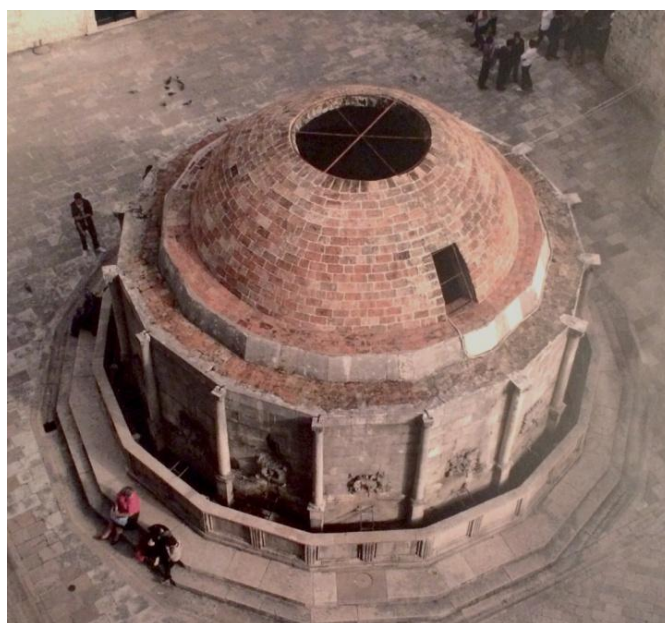
¹⁹⁰ Usp. Krasanka Majer Jurišić, Edita Širina, Velika Onofrijeva fontana u Dubrovniku, *Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture*, 2016., str. 42.

¹⁹¹ Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

Taj tip sedimentnog vapnenca je izvanredne čvrstoće i bjeline, s rupicama od ostatka školjki i ostalih morskih organizama, te se nalazi u gornjim slojevima kamenoloma.¹⁹²

Tijekom restauracije raspao se oštećeni kameni vijenac koji se nalazio u donjem dijelu bazena i povezivao stube s fontanom. Od kamena koji je preostao nakon oštećenja i demontiranja stuba fontane, isklesan je novi kameni vijenac te je ugrađen u fontanu u dužini od preko dva metra.¹⁹³

Ručnim alatom - martelinom (čekićem) obrađen je površinski dio stuba na isti način kako je bio obrađen i ostatak izvorne fontane. Jako oštećeni dijelovi stuba obnovljeni su umetanjem novih dijelova istog kamena na oštećeno mjesto tzv. metodom tašeliranja uz ručnu obradu kamene površine.¹⁹⁴

Slika 48. Velika Onofrijeva fontana nakon obnove

Nakon svakog obavljenog zahvata razmišljalo se je li potrebno bjelinu kamena koji je zamijenio oštećena mjesta na spomenicima patinirati, ali se zaključilo da je najbolje ostaviti sve kako jest i da vrijeme učini svoje.¹⁹⁵

¹⁹² Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

¹⁹³ Usp. Krasanka Majer Jurišić, Edita Širina, Velika Onofrijeva fontana u Dubrovniku, *Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture*, 2016., str. 44.

¹⁹⁴ Usp. Oštećenja od rata i sanacija spomenika kulture o kojima se skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Obnova Dubrovnika. Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, str. 132.

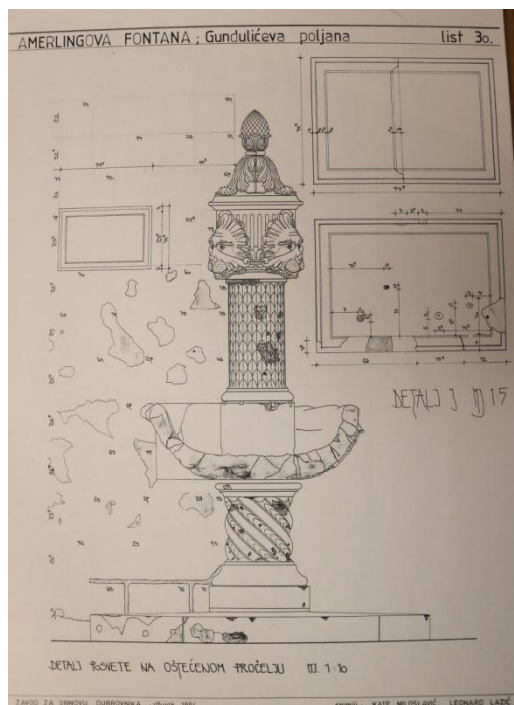
¹⁹⁵ Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

3.3.2. Mala Amerlingova fontana

Na Gundulićevoj poljani nalazi se Mala Amerlingova fontana. Djelo je nepoznatog majstora s početka 20. stoljeća. Podignuta je 1902. godine donacijom dubrovačkog dobrotvora Antuna Amerlinga.¹⁹⁶ Nastankom pripada „novijim“ spomenicima povijesnoga Grada. Uz stilsku usklađenost ima i značajnu funkciju jer je postavljena na uglu kuće s južne strane dubrovačke tržnice.

Fontana se sastoji od dva dijela. Donji dio čini bazen školjkastog oblika fino ornamentiran u koji teče voda i koji se naslanja na tordirani stup s bazom. Gornji dio sastoji se od okruglog stupa koji je ljuskasto obrađen, na čijem su vrhu isklesane tri glave maskerona iz čijih usta teče voda u bazen fontane. Iznad maskerona nalazi se češer na postolju ukrašenom akantusovim listovima. Taj tip dekoracije često susrećemo kao motiv ranijih stilova, naročito u gotici.

Izravno je pogođena dva puta, 29. svibnja i 19. lipnja 1992. godine, te je pretrpjela teška oštećenja.¹⁹⁷ Pogotkom u neposrednoj blizini fontane, krhotinama granate i detonacijom odlomljeno je oko 50% bazena fontane, oštećena je plastika baze i valjkastog stupa, te akroterij fontane.

Slika 49. *Nacrt oštećenja Amerlingove fontane*

¹⁹⁶ Usp. Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika, *Amerlingova fontana*, Dubrovnik, 1994.

¹⁹⁷ Usp. Isto

Najoštećeniji dio Amerlingove fontane bio je školjkasti bazen. Sačuvan je samo krajnji desni dio, pa ga je bilo potrebno demontirati zajedno s konzolom koja se nalazi u zidu kuće. Na osnovu fotodokumentacije i dva sačuvana reljefna polja koja se ponavljaju duž cijele školjke planiralo se klesanje novog bazena.¹⁹⁸ S originalnog sačuvanog reljefa bilo je potrebno uzeti otisak. Ručno, pomoću tradicionalnih alata klesao se novi bazen i obrađivali detalji, a završna obrada je izvedena martelinom.¹⁹⁹ Sitnija oštećenja nastala rasprskavanjem gelera po cijeloj površini fontane kao npr. površinska oštećenja na donjem tordiranom stupu, na gornjem ljuskasto obrađenom stupu iznad bazena, te manja oštećenja na glavama maskreona odlučeno je da se neće restaurirati jer ni stilski ni funkcionalno nisu narušili integritet spomenika. Oštećenje koje je pretrpjelo uzdignuto kružno postavljeno postolje na kojem se nalazi fontana obnovilo se metodom tašeliranja, odnosno umetanjem zdravih komada kamena nakon odstranjenja oštećenog dijela kamena uz kompletno mijenjanje nekoliko čitavih kamenova. Zahvaljujući donaciji prijatelja i štovatelja grada Dubrovnika započela je njena obnova. U prikupljanju sredstava svoj su doprinos dali i dubrovački umjetnici.²⁰⁰ Potrebnu dokumentaciju izradio je Zavod za obnovu, a potrebnu suglasnost izdao je Konzervatorski odjel u Dubrovniku koji se tada zvao Zavod za zaštitu spomenika kulture. Kamen od kojeg je klesana fontana potjecao je s otoka Vrnika, blizu Korčule. Taj tip kamena je kvalitetni sedimentirani vapnenac *unito*, od kojeg su napravljeni gotovo svi dekorativni elementi na dubrovačkim spomenicima. *Unito* je kompaktniji bjelji kamen koji je podatniji i lakši za obradu dlijetom.²⁰¹ Odgovarajući kamen nađen je na otoku Braču kako bi započela rekonstrukcija potpuno uništenog bazena fontane, te je u cijelosti prenesena na Brač u radionicu klesara Josipa Mošića.²⁰² Nakon završetka obnove montiran je kameni stup kružnog oblika, a oštećeni kameni ukrasi na bazenu mjestimično su popravljeni smjesom od bijelog cementa i kamene prašine što je učinjeno i na dijelu kamenog pločnika uz samu fontanu. Završene obrade popravljenih kamenih površina morale su biti prilagođene već postojećim površinama.

¹⁹⁸ Usp. Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika, *Amerlingova fontana*, Dubrovnik, 1994.

¹⁹⁹ Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

²⁰⁰ Isto

²⁰¹ Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

²⁰² Isto

Slika 50. Amerlingova fontana prije i nakon obnove

Na postavljenom mjestu s južne strane Gundulićeve poljane koja služi i kao jutarnja gradska tržnica, ova fontana se skladno uklapa u gradsko tkivo, a uz svoju dekorativnu ulogu služi potrebama građana.

3.4. STRADUN (PLACA)

Stradun je glavna ulica grada Dubrovnika, omeđena zgradama, trgovima i fontanama. Trgovi se nalaze kod Vrata od Ploča i Vrata od Pila. Na svakom trgu kao ukras nalaze se fontane, Mala pokraj Vrata od Ploča, a Velika pokraj Vrata od Pila.

Ulica Stradun nastala je tijekom 10. i 11. stoljeća zasipanjem morskog rukavca između otočića Laus i kopna.²⁰³

Bočno s lijeve i desne strane Straduna okomito su postavljene ulice urbanistički propisane (glavnu ulicu okomito presijeca druga ulica u smjeru sjever – jug), kao i u drugim srednjovjekovnim gradovima. Sa svake strane, sjeverne i južne, Stradun je omeđen pročeljima kuća jednakih visina i sličnih pročelja. Kuće su podjednake visine, prozori i vrata „na koljeno“ su graditeljski strogo propisani, skoro tipski.

U 14. stoljeću zbog zaraznih bolesti i pomora stanovništva trgovi i ulice su popločavane opekama.²⁰⁴ Rješavalo se i otjecanje vode, sve u cilju zaštite zdravlja građana.

²⁰³ Usp. A. Travirka, *Dubrovnik*, Zadar, 2005. str. 61.

U 15. stoljeću država i građani financirali su popločavanje kamenim pločama.²⁰⁵ Gradila se i kanalizacija koja se velikim dijelom nalazi ispod Straduna i još uvijek je u upotrebi. Ulica je bila podijeljena na tri dijela. Svakoj strani kuća pripadala je jedna trećina, a treća trećina – sredina ulice pripadala je općini. Nakon velikog potresa 1667. godine Stradun nije doživio nikakvu bitnu oblikovnu niti stilsku promjenu.²⁰⁶ Glavna gradska ulica je kao takva sačuvana do danas. Tu je danas centar trgovačkog i javnog života, glavno sastajalište i gradska šetnica.

U Domovinskom ratu od ratnih razaranja Stradun je pretrpio znatna mehanička oštećenja. Bilo je 46 direktnih pogodaka razornih projektila.²⁰⁷ Sva oštećenja su dokumentirana, snimljena fotografski i arhitektonski, numerirana, a svaki kamen kojemu je potrebna zamjena točno je izmjereno i obilježen.²⁰⁸ Stradun je popločan kamenim pločama debljine 10 - 15 cm. Prevladava kamen tipa dolit s crvenkastim venama koji potječe iz kamenoloma Uskopje i Dubac.²⁰⁹ Središnji dio ulice je lagano zaobljen „na kupu“ kojeg prekrivaju ploče od gustog vapnenca koji je od različitih nijansi sive boje (siva, crvenkasto siva, sivkasta, smečkasto siva). Na površini su kamene ploče tijekom vremena dobile glatkoću i sjaj nastao korištenjem. Bočni dijelovi glavne ulice, uključujući pasice i kanale izrađene su od korčulanskog rudistnog vapnenca tipa *'fiorito'* ili *'pigavac'* i *'unito'* ili *'saldi'* različitih nijansi sive i žućkasto sive boje.²¹⁰

Slika 51. Pločnik na Stradunu prije i nakon obnove

²⁰⁴ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 26.

²⁰⁵ Usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 1958., str. 26.

²⁰⁶ Usp. Danko Zelić, *Arhitektura dubrovačke Place – projekt 16. stoljeća*, u: *Razmjena umjetničkih iskustava u jadranskome bazenu*, ur. Jasenka Gudelj, Predrag Marković, Zagreb: FF Press, 2016. str. 79-88.

²⁰⁷ Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

²⁰⁸ Isto

²⁰⁹ Isto

²¹⁰ Isto

Posljednji veći zahvat izveden prije Domovinskog rata ostvaren je 1936. godine.

Tijekom Domovinskog rata oštećena je kamena struktura pločnika. Pločnik ulice Straduna oštećen je s 46 direktnih pogodaka, od toga 6 direktnih pogodaka velikog kalibra.²¹¹ Od pogodaka su nastale rupe u pločniku promjera između 80 i 150 cm i dubine između 2 i 70 cm. Ispred zapadnog podesta crkve Sv. Vlaha nalazila se najveća rupa u pločniku promjera oko 1,5 m. U većoj mjeri kamen je bio oštećen krhotinama granata, a na mjestima udara je bio u potpunosti razlomljen. Dijelovi pločnika oštećeni su i strukturalno i površinski, dok je dio bio oštećen samo u površinskom dijelu. Projektili su oštetili i objekte u neposrednoj blizini. Oštećen je kamen na pročeljima objekata i to na više mjesta, prozori na katu i fino klesani okviri vrata „na koljeno“ u prizemnom dijelu. Na mjestima su rastreseni nosivi glavni zidovi, te evidentirane pukotine širine od 1 do 4 cm.²¹²

Slika 52. *Stradun usred najžešćeg bombardiranja, 6. 12. 1991.*

Za obnovu pločnika pribavljao se kamen s dostupnih nalazišta jer je kamenolom Dubac bio van upotrebe. Središnji dio Straduna popločan je kamenom tipa dolit sa smečkasto crvenim žilama.²¹³ Stručna savjetodavna komisija za obnovu Dubrovnika s pridruženim UNESCO-vim članovima preporučila je kamen tipa „Humac“ s otoka Korčule za oštećene bočne dijelove ulice, kanale i pasice jer je imao slična fizička svojstva i boje kao kamen s otoka Vrnika koji je u vrijeme obnove bio nedostupan.²¹⁴

Obnova pločnika Straduna započela je pažljivim skidanjem oštećenog kamena. Kamen se morao pažljivo vaditi kako se ne bi oštetilo zdrave kamene ploče. Oštećenja su arhitektonski

²¹¹ Usp. Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika, *Izveštaj o oštećenjima arhitektonske i dekorativne kamene plastike nastalim u ratu 1991/92*, Dubrovnik, kolovoz 1992.

²¹² Usp. Isto

²¹³ Usp. Isto

²¹⁴ Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

snimljena i označena brojevima od 1 do 46 kako bi se točno znalo koje se ploče skidaju i zamjenjuju.²¹⁵ Dlijetom za kamen dobro su očišćene fuge koje su bile zalivene cementnim mortom. Sve je bilo potrebno dobro očistiti od sitnih krhotina kamena kako bi se na čistu podlogu polagalo kamene ploče debljine 12 do 18 cm.²¹⁶

Slika 53. Sanacija Straduna

Kamene ploče bilo je potrebno sortirati te deponirati na mjesto za doradu kako bi se mogle upotrijebiti za popravak pločnika u sporednim ulicama.²¹⁷ Ostali izvađeni materijal transportirao se na deponij koji je bio do 10 km udaljen od Straduna.²¹⁸ Ukupan broj kamenih ploča koje su zamijenjene na središnjem dijelu je 88 komada.²¹⁹ Zamjenu kamenih ploča izveo je kamenoklesar Đani Jerković s Brača. Kod grube obnove kamena obilježavale su se stranice na širinu koja odgovara mjerama. Donja strana kamena „seduta“ trebala je biti ravna kako se ne bi kamen krivio nakon postavljanja u ležište. Bočne strane morale su biti ravne kako bi se priljubile jedna uz drugu. Preporučan razmak između svakog kamena bio je oko 0,50 cm. Pazilo se na obradu rubova lica kamena, kutova koji se mogu lako odlomiti i tako otvoriti prolaz vodi unutar pukotina te ubrzati propadanje pločnika. Alati koji su se upotrebljavali bili su ručni, razna dlijeta, zubače i sl. Strane kamena obrađivale su se zubačom, a rubovi kamena dlijetom. „Lice“ kamena obrađivalo se špicom kako bi ostalo hrapavo, jer hod pješaka vraća sjaj novim dijelovima pločnika. Smjesa u koju su stavljane obrađene kamene ploče sastojala se od klaka (vapna) i gline (ilovače). Postoji više vrsta gline,

²¹⁵ Usp. Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika, *Izveštaj o oštećenjima arhitektonske i dekorativne kamene plastike nastalim u ratu 1991/92*, Dubrovnik, kolovoz 1992.

²¹⁶ Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

²¹⁷ Usp. Isto

²¹⁸ Usp. Isto

²¹⁹ Iz razgovora s kamenoklesarom Đanijem Jerkovićem, dana 23. rujna 2019.

ona u dubljim slojevima je masnija pa ju je potrebno zamiješati s manjom količinom klaka i ostaviti nekoliko dana kako bi se smjesa dovoljno stisnula. Nakon što se smjesa stisnula postavljao se kamen koji se zbijao batom, te tako odstajao jedan dan nakon čega se zalijevao cementnim mortom, sastava pijesak i cement u omjeru 1:2.²²⁰ Poštivala se potrebna propisana količina sastojaka morta jer je o tome ovisila kvaliteta izvedenih radova. Obnovljena površina ravnala se „tažom“ (ravnalom). Tijekom izvođenja radova prostor pločnika na kojemu su se izvodili radovi je bio ograđen. Izrađena je prenosiva ograda od cijevne skele pravokutnog oblika s daščanim podmetačima koja je služila kao ogradni prostor kako prolaznici ne bi hodali preko popravljenog pločnika dok se fuge ne stisnu. Tijekom obnove pločnika bila je preporučena zabrana prometovanja automobilima i kamionima.

Procijenjena je šteta po kategorijama. Oštećenja pročelja na Stradunu svrstana su u površinska gdje su dijelovi projektila izbili komadiće kamene fasade i konstruktivna gdje su jake detonacije prouzrokovale pojave pukotina.²²¹ Oštećenja pločnika uglavnom na mjestima kanala koji je položen ispod su svrstana u manja konstruktivna odnosno površinska oštećenja.²²²

Slika 54. *Stradun nakon obnove*

Danas kao i prije Stradun je ostao najvažniji i glavni trgovački prostor kao i omiljeno šetalište građana. Omeđen Malom s istočne i Velikom Onofrijevom fontanom sa zapadne strane, te gradskim tornjem i Franjevačkim zvonikom i sa svojom naglašenom perspektivom u baroknoj organizaciji pročelja s južne i sjeverne strane. Stradun je vrlo reprezentativan, jedinstven i neponovljiv prostor Grada.

²²⁰ Iz razgovora s kamenoklesarom Đanijem Jerkovićem, dana 23. rujna 2019.

²²¹ Usp. Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika

²²² Usp. Isto

3.5. KROVOVI

U arhitektonskom i urbanom shvaćanju povijesne jezgre Dubrovnika priznata je važnost krovova. Krovove se smatra i petom fasadom zgrada. Elementi kao što su krovovi, tekstura i površina kupa i način njihovog postavljanja, nijanse boja koje zadržavaju patinu vremena pridonose općoj slici grada gledanog s uzvisina i određenih mjesta unutar samog grada.

Slika 55. Krovovi starog Grada

Oštećeni krovovi predstavljali su poseban posao za utvrđivanje šteta i izradu planova sanacije, jer su osim onih stradalih direktnim pogocima projektila, teško oštećeni bili su i svi okolni krovovi, što se u prvi mah kod utvrđivanja štete nije moglo utvrditi. Najveće štete zadobile su meke strukture od kupa kanalice i drveta.

Unutar zidina grada Dubrovnika izravno je projektilima i gelerima pogodoeno oko 80% površine krovova.²²³ Štete nastale raspršivanjem gelera i eksplozijama projektila dovele su do rupa od oko 1 m², ponegdje do pucanja krovne konstrukcije, loma kamenih oluka i rušenja stropova. Krovovi su bili među prioritetima obnove, ne samo radi zaštite zgrade od daljnjeg propadanja, već zbog uspostave normalnog života jer su dubrovačka potkrovlja mjesta u kojima se živi. Stanovnici su uz pomoć Zavoda za obnovu i Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode nakon prestanka bombardiranja, 7. prosinca 1991., u svibnju i lipnju 1992. godine započeli sa zaštitom krovova postavljajući bitumenske ljepenke na provizornu konstrukciju od tankih dasaka na mjestima gdje su krovne grede uništene.²²⁴ Sve mjere koje

²²³ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1150)

²²⁴ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1149)

su tad poduzete bile su privremene. Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode Dubrovnika obavio je uviđaje i evidentirao oštećenja na 594 objekta u staroj jezgri grada unutar zidina.²²⁵

Procijenjena šteta na krovovima koju su obavila dva već spomenuta zavoda pokazala je oštećenje 40.693 m² krovova, od čega je 8.138 m² bilo potrebno nadomjestiti. Izravne udarce zadobilo je 12.165 m² krovova.²²⁶

Prvi izvještaj odnosio se na evidenciju oštećenih površina. Nakon tog prvog izvještaja radilo se detaljnije ispitivanje krovova i pokrova.

Slika 56. Oštećeni krovovi

Na takav način potrebno je bilo prije svakog restauratorskog zahvata pristupiti sljedećim procjenama. Trebalo je ustvrditi u kakvom je stanju bilo krovšte prije bombardiranja, obnavlja li se samo oštećena strana ili cijeli krov. Ustvrdilo se u kakvom su stanju krovne konstrukcije, te je provedena brza analiza tipova krovnih konstrukcija što je bilo važno za obnovu s obzirom na mjere zaštite od seizmičke opasnosti.

U skladu s protupotresnim normama težilo se postavljanju armiranobetonskog horizontalnog serklaža na završetke zidova. U nekim je slučajevima to bilo potrebno, ali se radi očuvanja krovova iz 16., 17., i 18. stoljeća ta mjera nije sustavno primjenjivala.

Konzervatorsko istraživanje je pokazalo da postoje tri tipa starih krovnih konstrukcija: dvostrešni kosi krov s veznom gredom u visini poda potkrovlja i pajantom na visini 2,20 m, što omogućava korištenje potkrovlja; potkrovlja s nadozidom, natkrivena dvostrešnim kosim krovom koji se oslanja na nadozid jedino preko podrožnice, ugrađene u zid i stoga podložne truljenju. Pajanta je postavljena vrlo visoko kako bi se moglo koristiti potkrovlje; dvostrešni kosi krov s nadozidom sastavljen samo od roženica (bez pajante i vezne grede). Ovaj

²²⁵ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1149)

²²⁶ Usp. UNESCO/Dubrovnik, „Dubrovnik 1991-1992“, Dubrovnik, 1993., str. 27.

nedostatak, naravno, može izazvati rušenje krova i bez potresa.²²⁷ Prilikom radova na obnovi nastojalo se zadržati staro drvo krovnih konstrukcija primjenom tradicionalnih tehnika.

Konzervatori su preporučili da se pokrove treba redovito obnavljati. Materijali koji su se koristili nakon potresa 1979. godine nisu se prema njihovom mišljenju uklapali u opći izgled grada. Tada su korištene kupe žarko crvene boje koje su narušavale opći izgled grada. Osjetne su bile razlike u boji, dimenzijama i debljini novih i starih crjepova koje su mijenjale aspekt „tradicionalnih“ krovovišta. Zavod za obnovu Dubrovnika je bio svjestan tog problema pa je poduzeo istraživanja s namjerom da se upotrijebe kupe čija je boja bila slična tradicionalnim kupama.²²⁸ Tradicionalni pokrov dubrovačkih krovova su crjepovi koji se lokalno nazivaju kupe kanalice. Nekada su se kupe proizvodile u mjestu koji je baš po toj proizvodnji dobilo ime Kupari, 15 km od staroga grada. Prva donacija novih kupa (270.000 komada) bila je iz UNESCO-a kako bi se obnovila najoštećenija krovovišta.²²⁹ U okviru hitne intervencije zamijenjeni su i kameni oluci koji su trebali biti istovjetni izvornima. Organizirana je posebna proizvodnja kupa za grad Dubrovnik, jer su oblikom, bojom i strukturom morale zadovoljavati stroge zahtjeve. Tvornica iz Bedekovčine Tondach Hrvatska bila je angažirana u proizvodnji crijepa za dubrovačko područje. Zajedno s predstavnicom UNESCO-a izabrane su tri nijanse boja kupa.²³⁰ Tijekom obnove krovova stare gradske jezgre Dubrovnika obavljala se dostava kupa kanalice od istog specijaliziranog proizvođača, te je bio osiguran prijevoz u Dubrovnik gdje se obavljalo skladištenje. Osiguran je bio i privremeni deponij u staroj gradskoj luci s kojega se posebnim brodom na odobrena odlagališta odvozilo šutu.

Slika 57. Krovovi nakon obnove

²²⁷ Usp. Središnji arhiv Ministarstva kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zbirka dosjea i elaborata zaštitnih radova na spomenicima kulture, MK – UZKB/SA-ZDE (1151)

²²⁸ Usp. MK – UZKB/SA-ZDE (1151)

²²⁹ Usp. Isto

²³⁰ Iz razgovora s konzervatoricom Kate Bagoje, dana 9. svibnja 2017.

Prema prikupljenim podacima zavoda za obnovu Dubrovnika, od 1997. do kraja 2008. godine obnovljeno je 35.349 m² krovova, što čini 35% od ukupne površine oštećenih krovova. Veliki broj obnavljali su sami vlasnici, ali je još značajan broj oštećenih.²³¹

Zavod za obnovu Dubrovnika je do unatrag nekoliko godina odobravao nabavku kupe bez naknade ukoliko su vlasnici sami željeli izvršiti popravke.²³² Na taj način obnovljen je veliki broj krovova.

²³¹ Usp. Oštećenja od rata i sanacija spomenika kulture o kojima se skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Obnova Dubrovnika. Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, str. 118.

²³² Usp. Isto

4. ZAKLJUČAK

Izgradnja Dubrovnika utemeljena je Statutom iz 1272. godine. Dubrovačka Republika veliku je brigu posvećivala izgradnji naselja. Za izgradnju unutar zidina postojali su posebni propisi. Investitori su se morali strogo pridržavati ozakonjenim urbanističkim načelima. Po takvim propisima izgrađen je stari dio Grada. Povijest Dubrovnika obilježili su snažni potresi. Nakon potresa uslijedile su, većoj ili manjoj mjeri, obnove porušenih dijelova gradske jezgre. Pisati o obnovi Dubrovnika nakon Domovinskog rata bez osvrta na aktivnosti i rezultate ranije obnove nakon 1979. godine čini se gotovo nemogućim. Sami počeci zanimanja za ovu temu pokazuju važnost razumijevanja svih aktivnosti oko zaštite graditeljske baštine Dubrovnika. Odnose se na opsežnu konzervatorsku i prostorno-plansku dokumentaciju izrađenu u osamdesetim godinama prošlog stoljeća, o kojoj je svakako opravdano govoriti kao o najvažnijem rezultatu obnove Dubrovnika nakon potresa 1979. godine. Dubrovnik je preživio potres 1979. godine, no nije bio spreman za vandalizam 1991. godine. Dokumentacija koja je tad izrađena i danas je vrijedan resurs za istraživanja i skrb o dubrovačkoj baštini. Dubrovnik je bombardirala Jugoslavenska narodna armija (JNA) i paravojne snage iz Srbije. Bombardiranje je započelo u prosincu 1991., a posljednje se dogodilo u lipnju 1992. godine. Unutar gradskih zidina nalaze se 824 objekta, a ratnim razaranjem oštećena su 594 objekta. Tijekom bombardiranja je u više navrata uzastopnim gađanjem, eksplozijama i zračnim projektilima stradao čitav grad. Stradavali su stambeni objekti i kulturna dobra. Budući da je opseg šteta uzrokovanim bombardiranjem tijekom 1991. i 1992. godine zahtijevao trenutno djelovanje, odluke o sanaciji, restauriranju i rekonstruiranju građevina temeljene su upravo na postojećoj dokumentaciji, onoj koju je u naslijeđe ostavilo konzervatorsko djelovanje u 1980-im godinama. Međutim, uporište za odluke o radovima na obnovi Dubrovnika nakon vandalizma u vremenu Domovinskog rata bila su i konkretna iskustva obnove dubrovačkog područja nakon potresa 1979. godine. Građevine spomeničke ili visoko ambijentalne vrijednosti obnovljene su tradicionalnim materijalima. Svaki je projekt iz programa obnove bio jedinstven jer se u svim fazama pripreme i realizacije zahvata konzervatori i restauratori susreću s povijesnom slojevitošću spomenika. Arhivska istraživanja u funkciji obnove, a posebno rezultati istraživanja strukture građevine često su dopunjavali ili čak mijenjali povijesnu sliku nastanka i razvoja Grada.

Izvršen je napad na Dubrovnik iako su dubrovačke zidine i ostali spomenici nulte kategorije bili obilježeni bijelim zastavama UNESCO-a, no ni to nije uspjelo zaustaviti napadače kojima je cilj bio uništavanje gradova, brisanje tragova identiteta hrvatske države, pa i katoličke sakralne arhitekture. Tijekom raketiranja Dubrovnika pao je velik broj projektila na staru jezgru grada te su mnogi objekti gotovo u potpunosti uništeni. Šteta je bila velika.

Osnovne konzervatorske smjernice u uređenju sakralnih i stambenih objekata, kamene plastike, bile su da se dijelovi arhitektonske građe koje je nemoguće restaurirati, rekonstruiraju metodom „faksimila“ uz korištenje povijesnih izvora i fotodokumentacije. Restauriranje se uglavnom odnosilo na objekte koji nisu toliko stradali.

Obnova Dubrovnika netom nakon Domovinskog rata provedena je do razine koja omogućuje život u gradu. Višegodišnje zalaganje Društva prijatelja dubrovačke starine i radovi na izoliranim spomenicima u povijesnoj jezgri vratili su Dubrovnik u područje interesa struke i javnosti. Preostaje razmišljati o gradu kao cjelini i dijelu jedinstvenog urbanističkog sustava, njegovim povijesnim mijenama i primarnim funkcijama. Na nama je da takav grad zaštitimo, revaloriziramo i revitaliziramo.

Ovim radom prikupljeni su podaci koji se nalaze u referentnoj literaturi, a povezani su s Franjevačkim samostanom Mala braća, crkvom Sv. Vlaha, Palačom Festivala, Velikom Onofrijevom fontanom, Malom Amerlingovom fontanom, Stradunom i krovovima, a isto tako je korištena i analizirana dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika, Konzervatorskog ureda u Dubrovniku te Ministarstva kulture koja se odnosi na restauriranje već spomenutih objekata u staroj jezgri grada Dubrovnika. Prikupljena dokumentacija može poslužiti kao podloga ili polazište u daljnjim istraživanjima.

5. IZVORI

5.1. Arhivski izvori

1. Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine Konzervatorski odjel u Dubrovniku
2. Fotodokumentacija Konzervatorskog odjela u Dubrovniku
3. Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture
4. Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika

5.2. Internetski izvori

1. <http://www.meetdubrovnik.com/hr/dubrovnik-povijest/osnivanje-republika-laus-ragusa.html>
2. <http://whc.unesco.org/en/list/95>
3. <https://whc.unesco.org/en/decisions/3546>
4. <https://whc.unesco.org/en/decisions/1235>
5. https://zod.hr/get/akcijski_plan_unesco/53158/akcijski_plan_unesco.html
6. https://www.zod.hr/news/steta_na_spomenickoj_bastini/index.html

5.3. Razgovor

1. Razgovor s konzervatorom prof. Miljenkom Domijanom
2. Razgovor s konzervatoricom prof. Kate Bagoje
3. Razgovor s restauratorom mag. art. Robertom Mijalićem
4. Razgovor s direktorom tvrtke Građevinar-Quelin, dipl. ing. Nikolom Bakijom
5. Razgovor s kamenoklesarom Đanijem Jerkovićem

6. POPIS LITERATURE

1. Betitić Lukša, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zavod za arhitekturu i urbanizam instituta za likovne umjetnosti JAZU, 1958.
2. Beritić Lukša, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, JAZU - Zagreb, 1955.
3. Cvetnić Sanja, Pelc Milan, Premerl Daniel, *Sic ars deprenditur arte : zbornik u čast Vladimira Markovića*, Institut za povijest umjetnosti, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, Zagreb, 2009.
4. Dračevac Ante, *Dubrovačka katedrala*, Privredni vjesnik, Zagreb, 1988. Grupa autora, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986.
5. Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Povijest i rad na spomenicima kulture 1952.-2016.*, Dubrovnik, 2016.
6. Fisković Igor i Sopta Jozo, *Franjevački samostan "Mala braća" u ratu 1991. – 1992. Dubrovnik*, Split, 1994.
7. Foretić Miljenko, *Dubrovnik u ratu*, Matica Hrvatska - ogranak Dubrovnik, 1993.
8. Grujić Nada, *Kuća u Gradu: studije o dubrovačkoj stambenoj arhitekturi 15. i 16. stoljeća*, Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik, 2013.
9. Harris Robin, *Povijest Dubrovnika*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
10. Horvat-Levaj Katarina, *Barokna arhitektura*, Naklada Ljevak, 2015.
11. Horvat Anđela, Matejčić Radmila, Prijatelj Kruno, *Barok u Hrvatskoj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1982.
12. Horvat-Levaj Katarina, *Barokna reprezentativna stambena arhitektura u Dubrovniku*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 19, Zagreb, 1995.
13. Horvat-Levaj Katarina, *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, Gradska župa Gospe Velike, Dubrovnik; Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2014.
14. Horvat-Levaj Katarina, Jemo Ivanka, Marin Emilio, *Obnova crkve sv. Vlaha u Dubrovniku*, Zagreb, 2016.

15. Horvat-Levaj Katarina, Baće Antun, *Zborna crkva sv. Vlahu u Dubrovniku*, Dubrovačka biskupija, Dubrovnik; Institut za povijest umjetnosti, ArTresor naklada, Zagreb, 2017.
16. Izdanja službe za zaštitu spomenika Dubrovnika, *Konzervatorsko – restauratorski zahvati na kulturno – povijesnim spomenicima u Dubrovačko-neretvanskoj županiji 1993.-1995.god.*, Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine Republike Hrvatske, Povjerenstvo Dubrovnik, 1995.
17. Izdanja službe za zaštitu spomenika Dubrovnika, *Palača Festivala i njena obnova*, Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Povjereništvo Dubrovnik, 1995.
18. Knežević Snješka, *Obnova Dubrovnika: 1979-1989*, Zavod za obnovu Dubrovnika, 1989.
19. Majer Jurišić Krasanka, Šurina Edita, *Velika Onofrijeva fontana u Dubrovniku*, Ministarstvo kulture, 2016.
20. Marasović Tomislav, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, Društvo konzervatora Hrvatske, Zagreb, 1983.
21. Oštećenja od rata i sanacija spomenika kulture o kojima se skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Obnova Dubrovnika. Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, 2009.
22. Sorić Ante, *Zlatno doba Dubrovnika: XV. i XVI stoljeće: urbanizam, arhitektura, skulptura, slikarstvo, iluminirani rukopisi, zlatarstvo (katalog izložbe)*, Muzejski prostor Jezuitski trg, travanj, svibanj, lipanj 1987., Dubrovački muzej Knežev dvor, srpanj, kolovoz, rujanj 1987.
23. Travirka Antun, *Dubrovnik*, Zadar, 2005.
24. Žile Ivica, „Ratna razaranja spomeničke baštine u Dubrovniku i okolici“, u: *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 17 (1993.)

7. POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. *Grb Dubrovačke Republike* (R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 465.)

Slika 2. *Stara jezgra grada Dubrovnika* (<https://croatia.hr/hr-HR/dozivljaji/aktivni-odmor/biciklizam/regija-dalmacija-dubrovnik> pristup 7. svibnja 2019.)

Slika 3. *Trg Luža* (14. travnja 2016., foto: Anja Vijatović)

Slika 4. *Raspored ulica unutar Grada krajem 16. stoljeća* (Ilario Principe, “Tri neobjavljene karte Dubrovnika iz XVI.- XVII. st.” *Dubrovnik* 1, 1991.)

Slika 5. *Zidine grada* (13. travnja 2016., foto: Anja Vijatović)

Slika 6. *Kuće na Stradunu* (<https://www.expedia.com/pictures/croatia/old-town/stradun.d6139671/historic-buildings?view=large-gallery&photo=89688> pristup 26. lipnja 2019.)

Slika 7. *Tržnica na Gundulićevoj poljani* (<http://dubrovacki.live.sistemi.hr/zupanija/dubrovnik/clanak/id/526525/stvarna-slika-zivota-u-zidinama-na-pjaci-samo-prodavaci> pristup 16. siječnja 2018.)

Slika 8. *Dubrovnik prije potresa 1667. godine* (17. travanj 2016., foto: Anja Vijatović)

Slika 9. *Otvor „na koljeno“* (Fotodokumentacija Konzervatorskog odjela u Dubrovniku)

Slika 10. *Dubrovačka Katedrala* (https://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=83&Itemid=543 pristup 28. lipnja 2019.)

Slika 11. *Stradun* (srpanj 2019., foto: Anja Vijatović)

Slika 12. *Zidine koje okružuju staru jezgru Dubrovnika* (Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Povijest i rad na spomenicima kulture 1952.-2016.*, str. 86.)

Slika 13. *Bombardiranje Dubrovnika 1991. godine* (<https://www.freetour.com/dubrovnik/dubrovnik-homeland-war-tour> pristup 14. kolovoza 2018.)

Slika 14. Dubrovnik 6. prosinca 1991. (<https://www.freetour.com/dubrovnik/dubrovnik-homeland-war-tour> pristup 14. kolovoza 2018.)

Slika 15. Ratne štete u staroj jezgri Dubrovnika, 1991.-1992. (*Obnova Dubrovnika*, Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009., Dubrovnik, 2009., str. 113.)

Slika 16. Granatiranje Starog grada (https://en.wikipedia.org/wiki/Siege_of_Dubrovnik pristup 5. srpnja 2019.)

Slika 17. Radovi na sanaciji gotičkog zida u vrtu dominikanskog samostana 2013. (Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Povijest i rad na spomenicima kulture 1952.-2016.*, str. 230.)

Slika 18. Površinske štete nastale pogotkom gelera (13. svibnja 2017., foto: Anja Vijatović)

Slika 19. Pogled na nastradali Franjevački samostan (Fotodokumentacija Konzervatorskog odjela u Dubrovniku)

Slika 20. Franjevački samostan Mala braća (11. svibnja 2017., foto: Anja Vijatović)

Slika 21. Klaustar Franjevačkog samostana (12. travnja 2016., foto: Anja Vijatović)

Slika 22. Knjižnica Male Braće (A. Travirka, *Dubrovnik*, Zadar, 2005. str. 52.)

Slika 23. Kamena gotička ograda s dvostrukim stupićima (11. svibnja 2017., foto: Anja Vijatović)

Slika 24. Kapiteli heksofora s dvostrukim stupićima u klaustaru Franjevačkog samostana (12. travnja 2016., foto: Anja Vijatović)

Slika 25. Ograda klaustara (I. Fisković i J. Sopta, *Franjevački samostan „Mala braća“ u ratu 1991. -1992.*, Split, 1994., str. 22.)

Slika 26. Teško oštećenje terase i ograde (I. Fisković i J. Sopta, *Franjevački samostan „Mala braća“ u ratu 1991. -1992.*, Split, 1994., str. 22.)

Slika 27. Portal Franjevačke crkve (*Obnova Dubrovnika*, Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009., Dubrovnik, 2009., str. 128.)

Slika 28. Pogodak vođenom raketom (I. Fisković i J. Sopta, *Franjevački samostan „Mala braća“ u ratu 1991. -1992.*, Split, 1994., str. 20.)

Slika 29. Jedan od brojnih pogodaka klaustara (I. Fisković i J. Sopta, *Franjevački samostan „Mala braća“ u ratu 1991. -1992.*, Split, 1994., str. 21.)

Slika 30. Polomljeno krovšte crkve (I. Fisković i J. Sopta, *Franjevački samostan „Mala braća“ u ratu 1991. -1992.*, Split, 1994., str. 26.)

Slika 31. Oštećeni kapiteli (Središnji arhiv Ministarstva kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zbirka dosjea i elaborata zaštitnih radova na spomenicima kulture, MK – UZKB/SA-ZDE (2358)

Slika 32. Portal Franjevačke crkve nakon obnove (*Obnova Dubrovnika*, Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009., Dubrovnik, 2009., str. 128.)

Slika 33. Klaustar Male braće nakon obnove (<https://www.ofm-sv-jeronim.hr/obnova-klaustara-male-brace/> pristup 28. lipnja 2019.)

Slika 34. Crkva sv. Vlaha (K. Horvat-Levaj, A. Baće, *Zborna crkva sv. Vlaha u Dubrovniku*, Dubrovnik, 2018.)

Slika 35. Vitraj nakon restauracije (K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlaha u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik, 2018., str. 231.)

Slika 36. Oštećena ograda na crkvi sv. Vlaha (*Obnova Dubrovnika*, Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009., Dubrovnik, 2009., str. 125.)

Slika 37. Obnovljena ograda na crkvi sv. Vlaha (*Obnova Dubrovnika*, Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009., Dubrovnik, 2009., str. 125.)

Slika 38. Detalji i totali skulpture anđela prije i nakon radova (K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlaha u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik, 2018., str. 202.)

Slika 39. Pukotine i oštećenja kamenog zida (K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlaha u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik, 2018., str. 95.)

Slika 40. Akroterij s križem nakon sanacije i izvedbe gromobranske instalacije (K. Horvat-Levaj, I. Jemo, E. Marin, *Obnova crkve sv. Vlaha u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik, 2018., str. 185.)

Slika 41. Kuća u plamenu, 6. prosinac 1991. (Foretić M., *Dubrovnik u ratu*, Matica Hrvatska – ogranak Dubrovnik, 1993.)

Slika 42. *Palače u Ulici od Sigurate 1 i 2 u plamenu* (Središnji arhiv Ministarstva kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zbirka dosjea i elaborata zaštitnih radova na spomenicima kulture, MK – UZKB/SA-ZDE (1150))

Slika 43. *Krovište Palače Festivala prije i nakon obnove* (Fotodokumentacija Konzervatorskog odjela u Dubrovniku)

Slika 44. *Obnova palače u Ulici od Sigurate 1* (Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika)

Slika 45. *Palača u Ulici od Sigurate 1 (Palača Festivala) 1996.-1997., obnova konstrukcije i pročelja* (Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika)

Slika 46. *Oštećena Velika Onofrijeva fontana* (Obnova Dubrovnika, Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009., Dubrovnik, 2009., str. 124.)

Slika 47. *Detalj oštećenja stepenica na sjevernom dijelu fontane uzrokovanih gelerima, prosinac 1991.* (Krasanka Majer Jurišić, Edita Širina, Velika Onofrijeva fontana u Dubrovniku, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture, 2016., str. 42.)

Slika 48. *Velika Onofrijeva fontana nakon obnove* (Društvo prijatelja dubrovačke starine, *Povijest i rad na spomenicima kulture 1952.-2016.*, str. 273.)

Slika 49. *Nacrt oštećenja Amerlingove fontane* (Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika, 1994.)

Slika 50. *Amerlingova fontana prije i nakon obnove* (Obnova Dubrovnika, Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009., Dubrovnik, 2009., str. 125.)

Slika 51. *Pločnik na Stradunu prije i nakon obnove* (Obnova Dubrovnika, Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009., Dubrovnik, 2009., str. 124.)

Slika 52. *Stradun usred najžešćeg bombardiranja, 6. 12. 1991.* (Dubrovnik u ratu, Matica Hrvatska – ogranak Dubrovnik, 1993.)

Slika 53. *Sanacija Straduna* (Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika)

Slika 54. *Stradun nakon obnove* (14. travnja 2016., foto: Anja Vijatović)

Slika 55. *Krovovi starog Grada* (21. travnja 2017., foto: Anja Vijatović)

Slika 56. Oštećeni krovovi (https://zod.hr/news/osteceni_krovovi/index.html pristup 30. lipnja 2019.)

Slika 57. Krovovi nakon obnove (srpanj 2019., foto: Anja Vijatović)

SUMMARY

The paper opens with the brief history, description of formation and construction of the city of Dubrovnik until the 20th century. The damage that was created during the war in 1991 and 1992 in the old city's center is described thoroughly. The attention is drawn to the restoration and conservation interventions that were taken immediately after the destruction and the end of the Homeland War. The recovery, renovation and protection projects are classified into six categories: temporary protection, preventive protection, the preparation of documentation, building and constructional recovery, the recovery of the stone plastics and the rest of the architectural equipment of the buildings, etc. After the Homeland War during the restoration, the buildings of the monumental and highly ambient value were reconstructed in traditional materials. The methods that were applied during the restoration were based on the previous studies, analyses and sounding. The restoration involves complete professional treatment, which is preceded by the necessary preparation of the corresponding documentation. The priority list that is based on criteria is created during the restoration. It is determined that the same stone has to be used during the restoration with the use of several accepted methods such as facsimiles and a natural stone supplement. Since the end of the Homeland War the extent of taken restore activities has increased in the historical center of Dubrovnik, which is certainly a way to restoring and rebuilding the city as whole, as well as to its revalorization, protection and revitalization.

Key words: Dubrovnik, Homeland War, conservation, war destruction, restoration